

A-10127

USU JA MAAILMAVAATE

K'U'SIMUSI

URGUSUND

WILHELM MOOCK

2
1936

KIRJASTUS „K'U'LV" NÔMMEL

A

157 320

Duplum

Uusu ja maailmavaate küsimusi
Nr. 2.

Ürgusund.

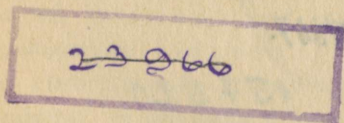
A-10127

WILHELM MOOCK

ÜRGUSUND

INIMKONNA VARIMAIÐ TUNNISTLUSI JUMALA
ILMUTUSEST

Autori poolt täiendatud tõlge saksa keelest.

„Mina kiidan sind, Isa, taeva ja maa
Issand,
et oled peitnud selle tarkade ja
mõistlikkude eest
ja ilmutanud väetimaile . . .“

Matt. 11, 25.

KIRJASTUS „KÜLV“ NÕMMEL
1936

Autori loal saksa keelest tõlkinud mag. E. Salumaa.

Keeleliselt redigeerinud mag. Joh Aavik.

Saateks.

Nüüdisaja usundiajaloo huvitavaimaks tulemuseks tuleb pidada Viini ülikooli prof. Wilhelm Schmidt'i uurimusi jumalaidee ja üldse usundi tekkimise üle. Oma sellesisulised töötulemused on ta avaldanud kuueköitelises, ligi 5000 lhk. haaravas suurteoses „Jumalaidee päritolu“ (Der Ursprung der Gottesidee). Peatähtsuse mainitud uurimuses evib ilmsete ainujumalustlike (monoteistlike) põhisuundade kindlaksmääramine kõigis algelisis usundeis, mis Schmidt'i arvates pole mitte, nagu seda üldiselt varem arvati, tekkiva monoteismi algmed, vaid aegade vältel hävinud ürgmonoteismi jäänu sed. Viimase tekkimise põhjusi otsib Schmidt Jumala enese ürgsest ilmutusest. Arusaadav, et säärased tulemused ei paku huvi mitte ainult kitsamale eriteadlaste ringile, vaid et nad teatavas mõttes otse murrangulise tähtsuse evivad ka üldmaailmavaatelisis küsimusis. Ka teaduslikult seisukohalt võiakse Schmidt'i saavutusi hinnata peale esialgse hämmastuse mitmeti — kuid siingi jääb tema paratamatult tunnustatavaks teeneks rikkaliku ajaloolise ja rahvateadusliku materjali varal seniste arengulooliste usundi tekkimise teooriate põhimõtteline ületamine, mida usundiloolise vaatluse süvenemise seisukohalt ei tarvitse pidada tagasipöördumiseks moestlänud tõekspidamistele, vaid nimetamisväärseks edusammuks.

Wilhelm Moock'i käesolev raamatuke on mõeldud Schmidt'i seisukohtade rahvapäraseks tutvustajaks, millisena ta algkeeles on leidnud sooja tähelepanu. „Ürgusundi“ eestikeelne väljaanne on koguni täielikum orginaalist, kuna autor lahkesti mõningad täiendused tõlke jaoks valmistas ning viimast ka pildimaterjaliga varustas, et eriti esile tõsta lugeja silmis seda vastolu, mis avaldub algrahvaste armetuma välimuse ja nende usuliste vaadete ülevuse vahel. Nende ja muudegi täiendavate juhatuste eest olgu öeldud autorile parim tänu.

Lõpuks ei saa jätta mainimata ka stud. jur. Rebase asjalikku kaasabi käesoleva tõlke valmistamisel, mida siinkohal olgu samuti mainitud tõsise tänulikkusega.

Andku Jumal, et raamatuke talle asetatud ülesande täidaks õnnistusega.

Jõgeval,
juunis 1936.

E. Salumaa

Väljaandja eessõna.

Me elame vaimse murrangu ajajärgul, mille sügavus ja kõiki vaimuelu alasid haarav ulatus meile viimasel ajal üha enam hakkab selguma. See murrang avaldub ka teaduses, ja siin on kõigil aladel, kus on tegemist „ajalooga“ (arenemisega, evolutsiooniga) toimumas põhjanev pööre kõigepealt just evolutsiooni mõttest ja olemusest arusaamises, pööre, mis meid eeskätt ka käesolevas raamatukeses käsitletud usundiajaloo seisukohalt huvitab. Kõigil neil teaduse aladel on üha enam tekkimas ja süvenemas voolusid, mis ühel või teisel teel püüavad võita seni valitsend materialistlik-mehhanistlikku (darwinistlikku) evolutsioonimõistet.

Lubatagu seletuseks osutada sellele otse dramaatilisele murrangule, mis praegusel ajal just evolutsiooni küsimuses on aset leidmas bioloogias. Mehhanistlik vaade, mis täiesti lahutas elu ta metafüüsilisest alusest, ja mille järgi alamad eluastmed „iseenesest“ arenevad kõrgemaiks ainult pimedate loodusejõudude mõjul, on lõplikult kõigutatud. Jüst süvendatud, eelarvamusega elunähtuste vaatlus on näidanud, et bioloogia satub ummikusse ja täiesti vääralt elust arusaamisele, kui ta piirdub sellega, et käsitleb elunähtusi ainult kausaal-analüütiliselt seisukohalt kui füüsilis-keemiliste jõudude või aatomite kombinatsioonide tulemust, ja kui ta jätab täiesti tähele panemata, et elunähtused on ka ideelise maailma avaldused ehk väljendused (ma-

nifestatsioonid). See tähendab aga, et vaate asemele, mis evolutsioonis näeb ainult kausaalset loodusekäiku, ainult üht „liikumist“, nimelt materiaalse maailma arenemist ta immanentsete pimedate loodusejõudude kaudu, et selle vaate asemele on astumas teine vaade, mis evolutsioonis näeb esimese „liikumise“ kõrval veel teist „liikumist“, nimelt transtsendentse (ideelise) maailma järkjärgulist avaldumist ikka kõrgemale arenevais eluvormides. Või täpsemalt: kausaalne looduse käik, ta suhtelisest autonoomsusest hoolimata, on vahendiks, mille kaudu astmete kaupa sünnib ideelise maailma avaldumine (manifestatsioon). See tähendab siis, et selle vaate kohaselt evolutsioon oma olemuselt on kahe „liikumise“ läbipõimumine ehk ühtesulamine: 1) ideelise maailma järkjärguline manifestatsioon („ülalt-alla“ liikumine) ja 2) kausaalne loodusekäik, mis esimese liikumise kehastajana moodustab „alt-ülespoole“ liikumise.

Muidugi mõista, teaduslikus võitluses, mis on käimas evolutsiooni mõiste ümber, ei leia me harilikult mitte nende kahe võitleva vaate täpset filosoofilist formuleeringut; küll aga võime ütelda, et süveneva ja dogmaatilisest eelarvamusist vabaneva bioloogilise uuringu tulemused üha selgemini viitavad mehhanistliku vaate võitmisele ülalmainitud mõttes (mis ei tähenda muidugi mitte seniste teaduslike saavutuste hülgamist, vaid nende vabastamist ühekülgsest ja kitsendavast mehhanistlikust tõlgitsemisest).

Väga selgesti avaldub uue vaatlusviisi mõjulepääsmine näiteks inimese põlvnemise küsimuses, mis oma seosega põhjapanevate maailmavaateliste küsimustega on alati huvitanud laiemaid ringkondi. Kuna mehhanistlik

vaade tunnustas ka siin ainult immanentsete loodusejõudude mõjul toimuvat liikumist „alt-ülespoole“, s. t. vaatles inimest kui juhuslikku tulemust nende pimedate jõudude mängust, kaldub uuem süvenev teaduslik uuring üha enam selle tõepoolest absurdse vaate võimatuse äratundmisele. Selle asemele asub äratundmine, et mitte amööb või ahv või mõni muu loom ei ole „iseenesest“, juhuslike soodsate väliste tegurite mõjul arenenud inimeseks, vaid et inimene oma arenemises, mis kahtlemata on aset leidnud (kuigi ta meile on täieliseks saladuseks, nagu hiljuti jälle toonitas prof. Westenhöfer), oma olemusliku määrangu poolest (seiner wesenhaften Bestimmung nach) on alati olnud inimene. S. t., et inimese arenemise alguses ei seisnud mitte pimedad loodusejõud, mis ei teadnud midagi inimese olemusest, vaid inimsuse jumalik idee, mis selles materiaalses maailmas oma väljendust peab leidma.

Analoogiline pööre ja murrang evolutsiooni mõttest arusaamises, mis, nagu öeldud, otsustaval kombel on haaranud bioloogiat, vabastades selle mehhanistlikust dogmast, on aset leidmas ka usundiajaloos, ja selle näiteks ongi käesolev raamat. Ka siin tuleb evolutsiooni mõista kui kahe liikumise ühtepõimumist („alt-ülespoole“ ja „ülalt-alla“) ja mitte kui ainult üht liikumist („alt-ülespoole“). S. t., et alguses ei seisa mitte poolloomalik inimene, kelle vaimumaailmas puudub iga ühendus jumaliku maailmaga, kes tunneb ainult materiaalses maailmas ja kes ainult selle maailma kohta käivaist mõisteist tuletab Jumala idee; vaid alguses seisab ka siin ideeline moment: Jumalalt päritolev usundi „idu“, ürgmonoteism, s. o. puhas ainujumalaus, mis

ürginimese veel lapselikus teadvuses peegeldab ta sise-
mist ühendust Jumalaga. See on igivana vaade reli-
giooni algusele, mis vahetevahel on ikka jälle leidnud
kaitsmist üksikute valgustatud suurvaimude poolt, kuid
mis nüüd ka teaduses on läbi murdmas. Sellest mur-
rangust usundiajalooos jutustabki käesolev raamat.

Pööre, mis praegu toimub teaduslikus mõtlemises,
ja mille kaasaegsed me tohime olla, ületab oma põhja-
paneva tähtsuse poolest kõik seni sel alal aset leidnud
murrangud, ja selle võitluse keskseid probleeme on,
nagu nägime, evolutsiooni mõiste. Senine kitsas, tea-
dust sügavamast vaimuelust eraldav mehhanistlik evo-
lutsiooni mõiste ou maad andmas sügavamale mõistele,
mida võiks nimetada (kuulsa vene filosoofi Vl. Solovjovi
eeskujul) kristlikuks evolutsionismiks.
(On ju meil vaimseski elus, mille peegelduseks või
sümboliks on füüsiline elu, kristliku arusaamise järele
tegemist kahe ühtepõimuva liikumisega: „alt-üles-
poole“ püüdmisega inimese poolt ja temale ülalt vastu-
tuleva armuga Jumala poolt.)

Seda, mis meie silme all on sündimas, ei tohiks
nimetada teaduse pankrotiks või kokkuvarisemiseks, nagu
seda mõnelt poolt on tehtud, vaid pigemini teaduse
uuestisünniks, teaduse vabastamiseks inimvaimu küt-
kendavast ja maharõhuvast materialismist. See on, nii
tohime vähemalt loota, pandiks uuele vaimuelu õitse-
ajale, mil, nagu keskajalgi, ainult kõrgemal tasemel,
teadus, filosoofia ja religioon jälle võivad harmoonilises
koostöös teineteisele käed ulatada.

Kaasa aidata selle vaimse murrangu tutvustamiseks
Eestis ongi meie seeria „Usu ja maailmavaate küsimusi“
ülesandeid.

E. Oldekop.

Usund inimkonna ürgnähtena.

Usund on täieline mõistatus sellele, kes temast eemal seisab. Kuid on ta sellele, kes temas elab ning teda tunneb, vahest mõistetavam? Vägevamana igast inimigatsusest on ta igatahes ajaloo võimsaim tegur. Loendamatu riike on purustatud usundi pärast. Kus iganes ajaloos vaatleksime rahvaste määratu heitluse tausta, seal näeksime toimuvat võitlust pigem jumalate kui inimeste vahel, Tien, taevaisand, on Hiina tõeline valitseja, keiser vaid ta saadik või ta inkarnatsioon. Apis'es kehastunud Ptah teeb Egiptuse ajalugu. „Kamoš, minu jumal, andis mu vaenlased mu kätte,“ lausub isegi tühine moabiitide kuningas Meša. Mis olnuks Hellas Zeus'i ja Athenata? Kas pole Jupiter Capitolinus, Optimus Maximus, tõeline Rooma väeülem, kes lõi ta lahingud? Ja tema kotkaste taandudes risti eest, eks saanud rist sümboliks, mille ümber keerles kogu keskaegne ajalugu, sümboliks, mille ümber koondus päris rahvasterändamine siirdumaks Õhtumaalt Hommiku- maale võitlusse Allahi ja tema poolkuu vastu. Ent just sama poolkuu ehatähega lehvis sõjamärgina sügavale Aafrikasse ja kauge Malai saarestikuni, alistas Tamerlani jõugud, mille ees oli värisenud kogu maailm, olles sajandeid varem ületanud Herkulese sambad ja söandanud sammuda isegi üle Püreneide. Tõsi küll: tuhandekordselt on kasutatud usundit võimuiha, ahnuse või lihahimu teenistuses vääraستی; kuid isegi veel sel-

les väärkasutamises peitub tunnustus, et ei või olla suuremat võidutähist, kui usund seda on.

Ent poleks usund saavutanud enamat sellest, siis oleks ta pigem hävitav kui loov jõud. Aga ta on suutnud enamat: ta on kannud inimkonna läbi steppide otsatuma üksinduse, läbi ürglaante rohelise põrgu ja läbi jääaja kohutavate hädade. Igatahes on see alles meieaegne arusaamine. Usund on kultuuri ema. Kunstid ja teadus on võrsunud temast, on levinud esmajoones tema pühast templipiirkonnast. Tema auks õppis inimene joonistama, maalima, ja mälestussambaid püstitama. Või kas leidub suurepärasemaid monumente neist, mis usund enesele loonud keskaegsete doomide, Hagia Sofia, Santši Stupa, Borobuduri templi, Egiptuse püramiidide või muistsete menhiiride näol? Taevavõlvalt hankis ta tähestiku. A-ga, aleph-iga, taevajumalanna sarvilise pea kujutusega (Sõnni tähtkujus) algab kirjamärkide rida, mida preestrid hoolikalt hoidsid ja õpetasid. Usundis ei vormunud kogelev keel mitte ainult palveks, vaid ka lauluks, luuleks ja draamaks. Olgu siin näide väikeselt vaeselt Kenta rahvakeselt, alles madalaimal kultuuriastmel seisvalt Semang-kääbuste suguvõsalt Malakkas:

Õiekarikaist tõusvate lillehaldjate laul.

A o va!

Alla me laskume taevakaljult

vilede mängides

alla me laskume taevakaljult

a o va!

alla me laskume taevakaljult

Ple *) näitsikud me

alla me laskume taevakaljult

vilede mängides

alla me laskume taevakaljult

*) Rahva nimi.

Cenoi *) neitsid	alla me laskume taevakaljult
alla me laskume	
kaljuseinal	alla me laskume taevakaljult
raputame relvi	alla me laskume taevakaljult
puistame välke	alla me laskume taevakaljult
relvad me haarame	
kindlal käel	alla me laskume taevakaljult

Kellele ei meenuks siin „Oberoni“ komponist? Ja seda kõike laudakse mingis pühas keeles, mis vägagi erineb igapäevasest kõnekeelest. Ka pole ülaltoodu mingi nõiduslaul, vaid rännaku- ja laagrilaul Kõrgeima Olendi auks, nagu teatab P. Schebesta, kellele võlgneme tänu selle laulu üleskirjutamise eest.

Usund hoidis vaos kõike loomalikku inimeses ja sundis teda tuhandeiks isetuiks, anduva armastuse tegudeks, pühitses abielu ja oli sideaineks rahvaste ülesehitamisel. Usund — moonutatuna ning rikutuna — äratas inimeses taas elaja, juhtis ta hirmsamaisse orgiaisse, pühitses ta roimi, asetas oma tabuu (keelu) maa hüviseile võimsate kasuks ja nõrkade rõhumiseks. Ent usund pani ka värisema vägevaimad ja vaesed rõõmus-telema. Kuhu iganes vaatame — kõikjal ülistatakse usundit või teotatakse teda, ikka on ta kas armastatud või vihatud, igatsetud või hüljatud. Ei ole võimalik jääda tema suhtes pidevalt ükskõikseks. Inimene kohtab teda kõikjal, aga kannab teda ka enesega kaasas kõikjale. Nii on usund oma kõikjalolekuga kustutamatu, vältimatu nähtus. Isegi jumalatus laenab temalt oma sümbolid, oma lõöklaused ja oma vaimustuse tema vastu võitlemiseks. Seepärast näit. katoliku kirik ühes

*) Haldjas, Ülima Olevuse teenija

oma hiljutises seisukohavõtus õigustatult määratleb jumalatust mitte kui pattu nagu mistahes teist pattu, olgu valet, pettust, mõrva, vargust, vaid kui usulahku, ja tegi sellest kirikuõiguslikud järeldused. Usulahk on midagi ühenduses olevat usundiga, nagu ka must kuulub värvide hulka, olgugi et ta tähendab õigupoolest kõige säärase puudumist, mida nimetame valguseks ja värviks.

Kui kustutatamatult usundituluks põleb inimese südames hoolimata ägedaimast usundivastasest võitlusest, selleks konkreetne, ajalehest võetud näide. Keegi tšehhi kommunist, kes selgesti toonitab, et ta see tahab olla ja selleks jääda, olles tagasi tulnud Venemaalt, annab järgmise kirjelduse jumalavastase liikumise tulemusist Venemaal:

„Me alustasime halastamatut võitlust religiooni vastu. Ent siin pörkasime vastu kõige tõsisemat takistust. Venemaa õhk on täidetud religioosest vaimust. Me püüdsime saavutada võidu usundi üle, tõestades, et usund on leiutatud rikaste poolt vaeste petmiseks ja nende rahuldamiseks sealoolsuse lootusega. Paljud uskusid meid. Nad hävitasid risti, kiskusid pühakujud seintelt ja rüüstasid kirikud.

Kuid palju rohkem oli neid, kes jäid usklikeks ja pidasid salaja oma usulisi pühi. Sundasunikena või vangistatuina — nad ei loobunud oma usust. Nad koguni veenavad oma innuga üksikuid meie hulgast ja raskendavad ikkagi veel meie tööd.

Samal ajal üha tugevneb vasturevolutsioon väljaspool Venemaad. Olen sellest tüdinenud ning väsinud. Olen palju kogenud ja palju järele mõtelnud. Tegeli-

kult pole Venemaal enam usuvastast jõudu. Kiriku poolehoidjad hävitavad selle.

Nägin vangistatute rongi, kes paljajalu ja põlevate küünaldega läksid sundasumisele ja seejuures laulsid: „Kristus on üles tõusnud.“

Kirikud, mida me pole suutnud hävitada, on puupüsti täis. Suletakse neist üks, siis leiavad usklikud kohe abinõusid, et seda taas avada. On kirikuid, mis kolm või neli korda on suletud ja uuesti avatud. Õnnestub meil need lõplikult sulgeda, siis kogunevad usklikud oma majadesse, kus nad laulavad ja palvetavad. Kõige halvem on, et paljud meie noorist kommunistest tagasi pöörduvad vanale usule. Nii kaua kui nad liiguvad meie organisatsioones või teenivad punaväes, võitlevad nad südilt ebausust vastu. Aga siis nad astuvad usuliste koondiste liikmeiks ja hakkavad külastama kirikuid. Meie kutsudes neid korrale nad seletavad veendunult: „Kurb on elada selleta.“

... Mida enam ma järele mõtlen, seda enam ma veendun Venemaa päästmise võimatuses. Müstitsism hoiab teda täiesti oma võimuses.“

Nii astub meile vastu tähtis küsimus, kuidas mõista selle seletamatu nähtuse olemust. Ent selle raamatukese ülesandeks pole lahendada seda küsimust täies ulatuses; käsitleme sellest vaid väikese osa, püüdes selgitada religiooni ajaloolist päritolu. Olgu lubatud enne seda veel paar märkust.

Kui Jumal ülevoolavas headuses oma tahte vaba teo läbi maailma lõi oma otsatumast küllusest, olemist andes loomingle, mida ta oli kannud südame all igavikust saadik, siis oli see tegu loodule enesele peaaegu nagu valus lõige, eraldamine, nagu see vastsündinud

lapse juures välja kutsub esimesed pisarad ja esimese valukarjatuse. Jumalastki võis loodu vabastuda üksnes lakkamatu kojuigatsusega kunagi Tema juure pöörduda tagasi. Seda kojuigatsust Jumala juure võime vahest pidada religiooni sisimaks tuumaks. Ei saa seda väljendada lihtsemalt ega südamlikumalt, kui seda teeb üks seni täiesti tundmatu Aafrika kääbusrahvake haaravail, aga ometi n.i lihtseil sõnul :

Homne päev on tühi ning kalk,
sest Jumal enam ei tule meile külla,
külalisena, kes istub koldel.

Ja kogu inimkonna saatust ei saa väljendada tõelisemalt kui sellesama rahvakese laulusõnul :

Palju päevi on mööda läind.
Me oleme laager, mis rändab.
Helged päevad me ees, võib-olla.

„Helged päevad me ees, võib-olla,“ see on, mida nimetame usundiks.

I. Usundi algpära uurimise teed.

1. Eksiteid ja kõverteid.

Eksitee.

Uurides religiooni algpära meil on võimalus valida kahe tee vahel. Üht käiakse, olles valinud juhtijaks ajaloo ning püüdes selle dokumentide varal tungida vanimate aegadeni. Nii on kirjutatud näiteks kapitalismi — mis on ju ka teatavas mõttes usundi liik — ajalugu. Uuriti olevikku, lähemat minevikku ja möödunud sajandite majandusvorme, kuni jõuti ajani, mida nimetati varakapitalistlikuks, ja lõpuks ajastuni, kus leiti veel vaid kapitalistliku majandusvormi algeid või neidki mitte enam. Siis võidi sammuda sünteetilist, vastupidist teed ja näidata, kuidas vähehaaval väikesist algeist arenes meie suurkapitalismi ajastu.

Nimetame seda teed ajalooliseks teeks, siis on selle vastandiks teine tee, loodusteaduslik-evolutsionistlik tee, mis lähtub hoopis teisest vaatepunktist. Inimest võib vaadelda kui loomariigi liiki, kui *species homo sapiens*, Linné, võib katsuda teda paigutada hominiidide arenguskeemi, kirjeldada, milline oli inimese välimus varem, ja näidata tema keha praeguste organite are-

nemislugu, nii nagu nüüdisaja hobust püütakse tule-
tada arengu teel ekviidide (hobulaste) kannust. Võiks
tekkida kiusatus laiendada veelgi seda loodusteadus-
likku arenguskeemi, haarates sellega ka inimese hinge-
elu. See tähendaks siis kirjutada inimese hinge are-
nemislugu, vaadeldes viimast kui nähet, mille arene-
mine oleks paralleelne kehalise arenemisega ja oleks
seletatav viimase põhjal. Edasi, käsitledes usundit kui
inimese hingeelu arenemisprodukti, võiks tulla arvami-
sele, et koos selle hinge arenemislooga peaksime saama
ka usundi arenemislugu, ja et sel kombel, loodustea-
dusliku evolutsionismi teel, peaksime leidma vastuse
usundi päritolu küsimusele.

Kuid pole raske aru saada, et see tee on ekslik.
Isegi jättes kõrvale küsimuse, kuivõrd see terve homi-
niidide arenguskeem on õigustatud — sest morfoloogi-
line sarnasus viitab ikkagi vaid ideelisele seosele ega
tõesta veel mitte kausaalset sõltuvust, nagu hiljuti jäl-
legi õigustatult toonitas Friedmann oma teoses „Welt
der Formen“ — ka siis tuleks esmalt selgitada keha- ja
hingearenemise paralleelismi, kuna ju näiteks aju ja
Beethoveni sonaadi vahel ei esine mingit mõistelist
seost selles mõttes, et aju struktuurist järgneks, et see
funktsioneerides peab looma Beethoveni sonaadi. Nii
me pole enamasti üldse võimelised tegema kehaliste
vaatlusandmete põhjal teaduslikult kindlaid oletusi hinge
paralleelse olukorra ja tema avalduste suhtes. Me
võime luustiku olukorra põhjal vahest järeldusi teha
selle omaniku toitlus- ja eluviiside kohta, et ta näiteks
rohkem liikus lausmaal, kui ronis puude otsas; aga me
ei saa kuidagi põhjendatult väita, et ta võis vahest
mängida malet või luuletada, isegi kui meil oleks säili-

nud taaju täiesti puutumata. Järelikult, et mainitud parallelismi siiski esile tuua, ei jääks muud üle, kui jälgida kehalise dokumentatsiooni (näit. luustiku olukord jne.) kõrval ka hingelist dokumentatsiooni, mis tähendaks aga üleminekut loodusteadusest vaimuteadusse; ent sellega oleksime tagasi tulnud eespool kirjeldatud ajaloolisele teele.

Siiski, teadus on püüdnud jõuda eesmärgile esmajoones mööda teist, loodusteaduslik-evolutsionistlikku teed. See tähendab, et ta püstitas a priori teatava skeemi, millesse üha paisuvas külluses juurevoolavaid rahvateaduslikke töiku vägivaldselt suruti nagu Prokrustese sängi. See skeem oli äärmiselt lihtne: esmalt loomalik olukord, siis looma ja inimese vahepealne hämar-olukord, ja lõpuks ärganud inimlik teadvus. Ja sellele vastavalt aksioom: lihtne eelneb liidetule, madalam kõrgemale, nagu lihtne ei võiks olla liidetu lagunemistulemus ja madal — langus kõrgest! Kuid selle skeemi suhtes oldi kaua kõikjal üksmeelselt nõus; vaieldi üksnes sisu üle, millega seda skeemi täita. Naturalism, manism, animism, magism on need „ismid“, mis teatava aja pidid püsima usundi ainsa seletusena, kuni lõpuks enesele teed rajas vaade, et oli jõutud ummikusse, millest, kui taheti saavutada mõistlikke tulemusi usundi päritolu küsimuses, tuli pöörduda tagasi ajaloolise uurimise teele. Kuigi neil „ismidel“ on ühelt poolt veel ainult ajalooline väärtus, siis teiselt poolt nad ometi on valgustanud usundi arenguloo ala-alasid, ja nende avastajad on seepärast oma vaevarikka töö eest ära teeninud järemaailma tänu. Too eksitee ise oli võimalikuks saanud vaid nüüd lõpule jõudva ajastu vaimse põhisuuna tõttu, millele materia oli kõrgeimaks

jumalaks, ja evolutsioonimõiste selleks nõiavitsaks, mis pidi avama kõik lukud.

Naturism.

Ühes vanas rüütliromaanis on juttu linnusest maa-aluse käiguga, mille kaudu ümberpiiratud kindluses viibijad suurima häda puhul võisid teed leida vabadusse. Kuid käik oli teravmeelselt varutud arvukate kõrvalkäikudega, mis lõppesid kusagil mägestikus, et viia võimalikke tagaajajaid eksiteele. Ainult linnuse isand ja tema usaldusmehed teadsid eksikäikude tunnused. Nii on lugu ka meiega. On olemas evolutsiooni ehtne tee; ent temal on ka umbtänavaid, ja ülalmainitud „ismid“ ongi viimaste tunnusmärgid. Me kirjeldame neid, et võimaldada lugejale väljapääsu usundilooliste tõikade segadikust vabadusse. Esimese sellelaadse umbtänavana, mil veel oma alaharudki, kohtame naturismi nime all.

Naturism püüab seletada usundit inimese salgamatu isikustamis- ehk personifitseerimistungiga. Nii olla ürgnimene hakanud personifitseerima silmapaistvaid loodusenähtusi, nagu päikest, kuud ja tähti, aga ka välku, müristamist, koski, maad ja merd laiaulatuselise diferentseerimisega; ja sellest olla siis arenenud mitmekesine mütoloogia, mille viimse arenemistipuna üle mitme vaheastme olla tekkinud puhas monoteism (ainujumalauks). Silmatorkavat seejuures esinevat diferentseerimist aga seletab Max Müller, natuurmütoloogilise voolu tähtsaimaid esindajaid, teatava keelele omasele patoloogilise nähtuse abil, mis ilmneb selles, et keeles tihti esineb ühe mõiste jaoks palju sõnu ja üks sõna paljudes tä-

hendustes. See viivat ühelt poolt jumaluste ühtesulamisele ja teiselt poolt ühest jumalast mitmete jumalate tekkimisele; nii sündivat mütoloogia ja mütoloogilised jumalate suguvõsad. Just see seletus näitab meile naturismi teooria päritolu. See oli indogermaani keeleteadus, mis oma tulemuste ning üksikasjade ülevoolava küllusega üllatas õpetlasi ja võhikuid. Siit nähtuvad ka naturismi paremused ja nõrkused. Tema suur-saavutused on indogermaani usundite alal, mille tulemused on kokku võetud Leopold v. Schröder'i oivalises teoses „Aaria usundid“. Kuid (naturism tegi vea samastades indogermaane inimkonnaga ja arvates, et see, mis leiti kehtivat nende usundite suhtes, pidi kehtima üldse kõigis usundeis ning kõigepealt iseloomustama usundi algpära. Ent indogermaanid, etnoloogiliselt vaadeldud, on hiline rahvas, rahvas, kes kuulub tertsiaarsesse kultuuri, millest meil allpool veel juttu on*). Usundi algpärast leiame nende juures vahest ainult hääbuvaid jälgi.

Mõningate vahelastmete järgi leidis naturism edasiarendamist ja uut hoogu siis, kui indogermanistika kõrvale semitistika seadis samaväärseid saavutusi ja avas teaduslikule uuringule semiitide näol uue suure rahvasterühma indogermaanide kõrval. Siin on astraalmütoloogia igasuguse usundi nii sisuks kui ka alguseks. Astraalmütoloogia ise selle vaate järele pole midagi muud kui tolleaegse (babüloonia) teaduse seisundile vastav täpne taevanämete kirjeldus, kusjuures mütoloogilisi sümboleid nende nähete väljendamiseks kasutati ainult rahva jaoks, kuna õiget olukorda tundsid vaid asjasse pühen-

*) v. lhk. 34.

datud (esoteerilised) ringkonnad. See astraalmütoloogiline usundilooline koolkond jõudis haripunktini panbabülonismis, mis oma tulemuste üldistamisega tegi sama vea kui ta indogermaani eelkäijagi, andes lisaks veel oma hüpoteesile ajaloolise suuna, nimelt seletades : Paabel olla kõigi inimkonna usuliste kujutluste lähte-koht. Seega pidi usund sisuliselt olema ei midagi muud kui astronoomia ja ta lähte-koht Paabeli tähetorn. Ent panbabülonism tegi veel teisegi vea, nimelt sellega, et ta — samuti kui mõned nüüdisaja germanistid teevad germaanlaste suhtes — kohutavalt ülehindas Paabeli astronoomilisi saavutusi. Kujukas näide tõestab seda tabavalt : pretsessiooni tõttu liigub kevadpunkt 26000 aasta jooksul kord läbi zodiaagi (päikese tee taevalaotusel). Kuna zodiaagis on 12 tähtkuju ehk „maja“, siis asub kevadpunkt iga 2151 aasta järele uude „majja“. Praegu asetseb kevadpunkt Kalade tähtkujus. Klassilisel ajastul ta asus Jäära ja anne seda Sõnni tähtkujus jne. Kindlasti pidi babüloonlasil, kui nad tõepoolest olid nii suured astronoomid, olema võimalus tähele panna seda kevadpunkti edasinihkumist, eriti kui nende selja taga pidi olema mitme tuhande aastane teaduslik minevik, nagu seda panbabülonistid väidavad, et seletada kogu maailma varustamist usuliste põhikujutlustega Babülooniast. Kuid assürioloog ja astronoom Kugler tõestab : „Vähemalt kuni teise eelkristliku sajandi keskpaigani babüloonlased ei tunnud pretsessiooni.“ Sellest järgneb : Paabel on liig noor, et võiks meile ütelda midagi usundi päritolust ; pealegi leidub hulk rahvaid, kes üldse ei tunne mingit mütoloogiat — tähendab, nad ei võinud oma usundit saada naturismi teel.

Hoopis teislaadne naturism lähtus Prantsusmaalt.

Siin evolutsionism paneb ennast lõplikult maksma. Comte, positivismi looja, „avastas“ inimkonna arenguskeemi, mis teostus kolmes astmes teoloogilise, metafüüsilise ja positiivse ehk teadusliku ajastu näol. Meid huvitab siin vaid teoloogiline ajastu. Ka see areneb samas kolmeastmelises valsitaktis: fetišism, polüteism, monoteism. (Inglane Lubbock seab selle ette veel ühe astme, nimelt ateismi). Fetišism on selle hüpoteesi loojale puhas looduseaustamine selle sõna kitsamas mõttes: looduse esemeid austatakse kui selliseid ilma mingi isikustamiseta ja vaimsustamiseta, ilma mingi sümbolika. Järgneval alaastmel neid juba vaimsustatakse, kujutatakse vaimudest elustatuina. Nii tekib polüteism (mitmejumalakummardamine). See areneb siis kolmandal alaastmel monoteismiks, ainujumalausuks. Sel hüpoteesil oli oma pääliskaudsuse ja nigeluse tõttu eeldusi saada ajavaimule vastavaks moevooluks, mis ahnelt omandati hariduspööbli poolt. Vahetevahel kohatame teda veel praegugi. Eriteadus seevastu pole teda vist kunagi võtnud päris tõsiselt; juba põhimõistest — fetišist — arusaamine oli selles voolus ilmsesti ebateaduslik. Fetiš (portugali keeles *feitiço* — amulett) ei esine kusagil selles mõttes, et looduseset austatakse paljalt kui sellast, vaid ta on kõikjal mingi jumaluse sümbol ja eeldab seega juba mõistet, millele fetišiaustamine alles teisel astmel pidi juhtima; ka pole ta tegelikult mingi varajane etnoloogiline nähtus, ja on seal, kus ta esineb, usuline nähtus teiste kõrval, umbes nii nagu ka moodse aja fetišismis, näit. autos kasutatud fetišite kõrval veel teisigi vahendeid autoäparduste puhul tarvitatakse. Nii mõistlikud olid juba ka muistsed fetišistid.

Manism.

Kreeka filosoof Euhemeros seletas juba a. 300 paiku e. Kr., vahest lähtudes egiptuse pärimustest, et jumalad pole midagi muud kui kõrgelseisvad surnud isikud, kes juba eluajal olid korraldanud eneste jumaliku austamist. Uranos näit. olla olnud kuulus astroonoom, Zeus muistne kuningas Kreetas jne. See pealiskaudne, looja järele euhemerismiks nimetatud teooria saavutus oma labaste seletustega teenimatut tunnustust juba vana-aja kristlike apologetide poolt, aga veelgi suuremat inglase Herbert Spenceri ja tema pooldajate poolt, kelle järele esivanemate hingede *) kultus on kõigi usundite algpäraks. Vastavalt oma aja arengimis-usule esitab Spencer oma hüpoteesi arenguskeemis, eritelles selles järgmised astmed: 1. ebakindel usk surnud inimese „mina“ taaselustumisse. 2. usk elusse peale surma. 3. tegelik vaimudeaustamine. 4. väljaarenenud esivanematekultus. 5. esivanemate-hierarhia välja kujunemine. 6. Esivanemad saavad võitjas-rasside juhtideks. Neist esivanemaist ta seletab, et nad peituvad kõigi üleloomulike olendite taga. Selle fantastilise teooria nõrgad alused paljastuvad juba kas või seeläbi, et Spencer kunagi ei maini tsiteeritud teoste tiitleid, aastaarve ega lehekülgi, suurejooneliselt jättes dokumenteerimise teiste hooleks. Kuid seda dokumenteerimist polnud kustki võtta. On olemas kultuure, kus monoteism on täies õitsengus, esivanemate kultus aga on kujunend nõrgalt, alles algmeis. Ent sealgi, kus esivanemate kultus on hästi arenenud, eristatakse esivanemaid-jumalusi selgesti loodusejumalust.

*) ladina keeli *manes*; sellest teooria nimetus.

Pealeselle arenenud esivanematekultusega kultuurid on võrdlemisi noored. Tõde Spencer'i teoorias — mida ta ise küll tähele ei pannud — on, et hilisemais kultuures esiisa asetub kõrgeima olendi ligidusse ja mõningais juhtumeis sellega koguni ühte sulab, näit. kuu-kangelane ja esiisa Daramulun Yuin'ide juures Kagu-Austraalias.

Eriti eksib Spencer oma ohvriteoorias. Tema arvates ohver on tekkinud vaimude lepitamise kombeist. Tegelikult seisab alguses esmikuohver tänu- ja palvedusohvrina, mida juba Aristoteles teadis. Sarnane lugu on ka piltide austamisega. Vanimad kultuurid ja ennekõike karjakasvatajate rändrahvaste kaugeleulatuv kultuur ei tunnud algusest peale mingeid jumalakujusid, mis kajastub veel dekalooģis: „Sa ei pea valmistama enesele nikerdatud kuju,“ eeskiri, millega ei lõhutud senist kommet, vaid mis seda pidi kaitsma sissetungiva paganuse vastu.

Animism.

Ühes saksa muinasloos jutustatakse, kuidas kaks käsitööselli oma matkal heidavad kuhugi puu alla puhkama. Üks uinub kohe, teine — veel ärkvel olles — märkab, kuidas magaja suust lipsab punane hiireke ja kiiresti eemale jookseb. Ta järgib hiirele üle silla teisele kaldale, kus see kusagil peatub, kaabib ja siis tagasi jookseb. Noormees asub mainitud kohal kaevama ja leiab seal peidetud aarde. See, millest siin pajatab muinaslugu, moodustabki aluse, millele Tylor rajab oma teooria. Punane hiireke on hing (anima), mis unes lahkuib kehast ja millest ka nimetus animism. Alistudes

oma ajajärgu arenemisesule ka Tylor esitab oma teo-
ria reas arenguastmeis. 1. Magamine ja surm näitavad
elutut keha, unenägu ja ekstaas näitavad kehatult hõl-
juvat teist printsiipi, hinge. Sellest esimeste inimeste
avastusest võrsub usk edasielamisse peale surma, hin-
gederändamisse ja ka surnute eest hoolitsemine. 2. See
alul üksnes inimeste suhtes kehtiv eluprintsiip kantakse
analoogia varal üle kõigile teistele asjadele, mida haka-
takse pidama sugulasiks inimesile. 3. Esivanemate kul-
tus, olles kehast vabanenud hingede austamine, tekitab
puhta vaimu mõiste. Niisugune vaim võib ükskõik
millise keha oma valdusse võtta. See pakub seletust
hullumeelsusele, haigusele, surmale, fetišismile ja ido-
latriale (ebajumalakummardamisele). 4. Sama print-
siibi ülekanne loodusele viib loodusekummardamisele,
kusjuures üksikuid looduse osi mõeldakse hingestatuina.
Sellega seletub totemi austamine ja vastava loomaliigi
jumalustamine. 5. Sellest areneb kõrgemalseisvate rah-
vaste juures kõrgem polüteism. 6. Senised astmed
tunnevad ainult kasulikkuse-kahjulikkuse mõisteid. Siit-
peale areneb hea-kuri mõistepaar; eetika lisandub usun-
dile. 7. Monoteism üksiku ning ainsa jumal-looja aus-
tamisena on võõras seniseile astmeile; nüüd tekib aga
esvalt ülima jumala mõiste. 8. Ehtne monoteism te-
kib alamate jumalate varju jäädes ülima kõrval. See-
juures võib juhtuda, et see ainujumal ise taandub hä-
marasse kaugusse ja püsima jääb üksnes *anima mundi*,
maailma hing, mingi üldise loodusseaduse näol.

Selle teooria järele ehtne monoteism võib tekkida
alles kõrgkultuuri rahvaste juures ja on pika arenemise
tulemus. Saksa mõtteteadlane Wilhelm Wundt, oman-
dades selle peatselt maailma vallutava teooria, teritas

veelgi seda väidet, seletades, et madalad kultuurid pole üldse tunnud jumalaid, vaid ainult deemoneid. Jumalamõiste olla kõrgkultuuride eriline saavutus.

Seda teooriat ei tule veel praegugi lugeda kustu- nuks, kuigi sellele, nagu näeme järgnevas osas, on ette seatud preanimistlik nõidusteoria. Tema püsiv saavu- tus seisneb selles, et ta on juhtinud tähelepanu kõigis kultuures tähtsale vaimumõiste tekkimisele. Tõepoolest, inimkond võlgneb palju animismile arusaamiste ja edasi- viivate jõudude poolest, kuna ta on vallanud suuri kul- tuure ja paljusid rahvaid. Kuid ta lõplik mõju oli kahe- sugune: kehatu vaimu idee avastajana sai ta spiritua- lismi isaks, nagu see oma klassilise kuju evib Plato juures; vaimutule kehale viitamisega aga materialismi isaks, mille õitseaja vanemad meist on veel läbi elanud ja mille järelmõjusid me tunneme veel praegugi; kum- bagi printsipi, mille avastajaks oli animism, on filosoofide poolt aluseks võetud maailmavaadete loomiseks.

Kuid usundiloolise teadusliku teooriana animism kannatab kõigi senimainitud teooriate vea all, kuna ta nimelt püüab koha ja aja poolest piiratud nähtusi teha aja ja ruumi poolest universaalseiks usundi seletuse alusteks. Vanimad ajad ei tunne mingit arimismi ega tunne seda ka mitte kõik rahvad; tema tekkimise ko- haks on emaõiguslike kultuuride ring. Nendes kultuu- rides, mis, olles mõjustatud loodusega sügavamas ühen- duses seisva naisprintsipi poolt, oma intiimsemate tead- mistega sünni ja surma üle vaimumõistet tekitavaile looduslikele tõsiasjule palju lähemal seisid kui ükski teine kultuur,— nendes kultuurides ja nimelt meeste sala- liitudes, mis neile kultuuridele omased, sai animism oma alguse. Seda näitavad tõsiasjad. Viimaste kõrval aga

esineb ka veel see tõsiasi, et isikulise Jumala idee on ammu enne vaimumõiste tekkimist olnud inimkonna omandiks. Seetõttu tekkiski animistlikule teooriale kardetavaid vastaseid kahelt poolt — nimelt ühelt poolt hariliku arenguskeemi ületava kultuurajaloolise koolkonna näol, mille uurimiste tulemused ongi käesoleva raamatukese peamiseks vaatluseesemeks, ja teiselt poolt preanimistliku nõidusteooria näol, mida kirjeldame lühidalt järgnevas lõikes.

Magism.

Üha saginevad etnoloogilised tõigad sundisid otsima animismile eelnevat vanemat kultuuriastet, milles veel ei saanud olla juttu vaimumõistest. Seal siis näiski paljude rahvaste juures esinev nõiduseusk kõige enam sobivat animismi eelkäija osa mängimiseks. Hulk õpetlasi, eriti vabameelseid protestantlikke usuteadlasi, nägid selles usus, s. t. usus salapärasesse võimusse, mis isiksusetult esemeis asub, kõigi usundite algust, ilma et seejuures oleks jõutud mingi üldtunnustatud teoriani. Ometi on neile kõigile ühine vanima inimkonna vaimuhoiaku ja vaimuvõimete väärhindamine. Nad kõik lähtuvad oletusest, et ürginimestel täiesti puudus loogiline mõtlemine ja eriti põhjuse ning tagajärje õige seostamise võime. Nad olla olnud — nagu ütleb üks selle teooria esindajaid — olukorras, milles mitte enam terve elu polnud juhitud instinktides nagu loomadel, aga mis siiski veel oli kaugel sellest, et tähtsamad eluavaldused oleksid olnud alistatud mõistuse juhtimisele. Selles vahepealses olukorras olla nõiduseusk asendanud veel mitte väljakujunend kausaalset mõtlemist, ja sellest

vaimuhoiakust olla välja arenenud usund, kunst jne. Ta nimetab seda olukorda ürgrumaluseks, millele P. W. Schmidt õigusega vastu vaidleb, väites, et selliseid ülevaid asju nagu usund, kunst, jne. on võimatu tuuletada ürgrumalusest. Kõik need teooriad on vastolus tõsiasiadega; mitte selles mõttes, nagu poleks mingit nõiduseusku olemas, vaid et nad asetavad nõiduseusu aegadesse, mil see oli tähtsusetu, ja omistavad selle rahvastele, kes sellest midagi teada ei taha, kuigi nad kuuluvad just vanimate hulka, nagu näit. kääbusrahvad ehk pügmeed, kes isegi naeruväärivad nende ümbruses elavate suurekasvuliste ja kultuurselt kõrgemalseisvate rahvaste ebausku. Kultuurajalooline uuring on selgesti näidanud ebausku päritolu. See on märksa hilisem inimkonna algaegadest ja kuulub esmajoones totemistlikku kultuuri.

Nõidus nimelt käib käsikäes totemismiga. Ka totemismis tuntakse ebausklikku kartust teatavate loomade, hiljem ka taimede või muude asjade ees, ja usatakse end seisvat mingis salapärases sugulusvahekorras nende — totemiks nimetatud — asjadega. Siingi on püütud iseendast õiget tähelepanekut üldistada ja maagiaga ligidas seoses olevat totemismi kasutada usundi algpära seletamiseks. Kuid see katse pidi nurjuma, kuna ka totemism pole mingi üldine nähtus, vaid omane ainult teatavale kultuuriringile, nimelt kõrgemate kultide kultuurile, mis aga on hilisemaid kultuuriastmeid ju millest kaugeltki mitte kõik rahvad pole läbi käinud. Seega osutub ka magism väärteks usundi algpära leidmiseks.

Peatume veel lühidalt laguneva animismi moodse alaliigi juures, mis kuulub ka preanimistlike teooriate

hulka. Selle teooria järgi eelneb animismile aste, mil surnu ka teatavat osa etendab, ent mitte veel seoses hingemõiste tekkimisega, vaid hoopis materiaalsemas mõttes. Kangedunud laip ühelt poolt ja teiselt poolt ta liikuvus unenäos tekitab ebausklikku hirmu, mille mõjul laipa ennast peeti salajaste jõududega varustatuks („elav laip“). See nähtus tõepoolest esineb rahvaste juures. Kuid ta ei evi just mitte väga vanaaegset iseloomu. Alles hiljuti karistati Bulgaarias seppa, kes varjusurmas viibija keha oli suure naelaga kinni löönud puusärgi külge, et takistada surnuksarvatu taastulekut — ja nii selle muidugi tõepoolest surmas. Muistendimotiivina leidub säärast usku kogu maailmas, seoses mitmesuguste ebausku kommetega, mis pidid laiba jubedaid võimeid vaos hoidma. Isegi meie haritud ajakirjanikud avaldasid õudseid lugusid Tutenchamoni muumia salapäraseist võimeist, nagu vist kõigil veel meeies.

Ometi ei ulatu seegi („elava laiba“) teooria ürgkultuurini. Seda tõestab tabavalt ka järgmine asjaolu: tõelisil ürgrahvail puudub igasugune hirm surnu ees. Seda suurem on nende armastus ta vastu. Sel põhjusel leiame mitte just väheste juures kombe kõdunemise järele korjata kokku surnuluud ja neid rännakuil kaassas kanda mitte nõidumisvahendena, vaid mälestus-eseina. Asjata oleks siin otsida õudusetunnet või kartust kollitava laiba ees. Seega variseb kokku seegi katse leida jumalausu või religiooni algpära mingisuguses preanimistlikus õudusetundes.

Peale kõigi nende ekslike evolutsionistlike teooriate tagasitõrjumist on nüüd tee vaba minekuks takistamatult eesmärgile.

2. Õige tee.

Kultuurajalooline tee.

Kultuurajaloolise uurimisviisi rajajaks rahvateaduses ja seega viimase ületoojaks loodusteadusest vaimuteadusse oli mõningate eelkäijate järele Fritz Gräbner oma väikese raamatuga: „Etnoloogia meetod“, mis ilmus a. 1911. Selles ta püstitas selged kriteeriumid rahvateaduslike tööikade ajaliseks ja ruumiliseks korrastamiseks. Ilma kindla ajalise järjekorrata ripuksid kõik andmed õhus. Ajalugu on paljude tegurite sünnitus, milledest üks, kuigi ainult ideeline, on aeg. Kui küsitakse kultuuri algpära või ta arengu järele või, mis meid siin eriti huvitab, usundi algpära ja arengu järele, siis ei aita ilusaimadki hüpoteesid, kui puudub võimalus tööikade ajaliseks korrastamiseks. See tekitab küllalt raskusi isegi kirjaoskajate rahvaste juures. Nii pole me näit. praegugi veel selgusele jõudnud maailmasõja põhjuste suhtes, kuigi see tähtis sündmus aset leidis alles 20 aasta eest, ja terved metsad tuli maha raiuda küsimuse kirjalikuks käsitleks vajalise paberi hankimiseks. Palju raskem on lugu kirjaoskamatute rahvaste ajaloolise arengu määramisega. Siin tuli ajalooteaduses tuntud, aga selle erilisele olukorrale kohandatud meetod üle

kanda kirjaoskamatute rahvaste hoopis teislaadseile olukorrale. Tahame vaid lühidalt viidata sellele, millega siin tegemist on. Kui kahes lahus-asuvas kultuuris esineb üks ja sama nähtus, siis võib sel olla kahesugune põhjus. Esiteks ühine nähtus võib tekkida mõlemate juures paratamatult loomulikest eeldusist. Seda nimetatakse *konvergenstsiiks*. Alati ning kõikjal pistab näljane talle ulatatud toidu suhu. Pole midagi iseäralist selles, et sama toiming esineb niihästi ekvaatoril kui ka nabamail, kuna see peitub asja loomuses. Teine põhjus võib olla, et nähtus on rännanud ühest esinemispaigast teisele. Sellist nähtuste samasugususe seletamist nimetatakse teaduses *migratsiooniks*. Kui vibule võib kinnitada nõõri mitmel viisil, ja teatav kinnitusviis esineb kahes teine teisest kaugel asuvas paigas, siis tekib õigustatult kahtlus, kas siin pole tegemist rändamisega, kuna nõõri kinnitamine vibule teataval moel pole mitte paratamatu. Konvergenstsi ja migratsioon on seega väga tähtsad mõisted.

Tihti võib tähele panna, et mitte ainult üksikud kultuurinähtused eemal-olevais paigus ei esine samal kujul, vaid terve kompleks sääraseid nähtusi, ilma et selle kompleksi osanähted paratamatult sõltuksid üksteisest. Sel puhul on meil tegemist ajalooliselt tekkinud kultuuriringiga, mis on rännanud tervikuna. Eespool paelus meie tähelepanu kahe üksiknähtuse samasugusus, siin on tegemist juba suure hulga samasuguste nähtustega. Esimesel juhul kõneleme kvaliteedikriteeriumist, teisel aga kvantiteedikriteeriumist. Mõlemaid täiendab kolmas, n. n. kontinuiteedikriteerium, mille tähendus on järgmine.

Kahe eelmise kriteeriumi põhjal tehtud oletus rändamisest osutub seda kindlamaks, mida katkestamatult end laseb kujutada võrreldavate kultuuride ajaline ning ruumiline rännutee. Kontinuiteedikriteerium nõuabki seetõttu näiliste lünkade täitmist. Nii näit. keegi ei seostaks esimesel pilgul austraallasi keskkalifornlastega ega oletaks nende kultuuride samasugususe seletumist rännu kaudu. Kuigi siin õigeks osutuvad kvaliteedi- ja kvantiteedikriteeriumid, äratav kohutav vahemaa siiski kahtlusi. Ja ometi on võimalik ühendada mõlemaid sil- laga üle Põhja-Ameerika ja Arktise ürgrahvaste.

Loomulikult on see tee vaevarikas, nõudes sama- aegselt ulatuslikku üksikasjade uurimist kui ka avasta- tud faktide sügavat ning teravmeelset analüüsi.

Mõningaid tõsiasi.

Gräbneri meetodi süvendajaks ja arendajaks oli keeleteadlane ning etnoloog P. W. Schmidt, kes juba sajandi algusest saadik tegeles inglase Andrew Lang'i poolt usunditeaduslikus vaatluses esiplaanile nihutatud kõrgjumalate mõistega. Schmidt avaldas käesoleva sa- jandi esimesel aastakümnel ta enese poolt rajatud aja- kirjas „Anthropos“ paljusid vihke läbiva prantsuskeelse uurimuse jumalaidee päritolu üle, kaitstes selles võidu- kalt toleaegsete usunditeaduslike hüpoteeside vastu oma vaadet, mille järele inimkonna usulise arengu alguses oli esinenud võrdlemisi puhas ning kõrge monoteism. Seda võitlust kergendas talle Gräbneri „Etnoloogia mee- tadi“ kasutamine. Temal ja Viini koolkonnal õnnestus puhtalt eristada üksikuid tervilikulisi kultuuriringe ja määrata nende ajaline järjekord. Sel teel tungis ta aja-

listesse sügavustesse, kuhu enne teda ükski rahva- ja usundilooline uurija ei olnud tunginud. Tänapäeval võib lugeda tõestatuks järgmised Viini koolkonna uuringu tulemused :

1. On olemas kolm ürgkultuuriringi ja võib-olla veel üks üleminekuring nn. bumerang-kultuuri näol. Neis valitseb puhas monoteism, tihe seos religiooni ja kõlbluse vahel ja kõrgelseisev (monogaamiline) perekonnaelu.

2. Neile järgneb kolm tüvi- ehk primaarkultuuri, nimelt: isaõiguslike karjakasvatajate, totemistlike (samuti meesõiguslike) kõrgemate küttide ja emaõiguslike põlluharijate kultuur. Võrdlemisi puhtana säilib usund ainult esimeses neist.

3. Kõik hilisemad kultuurid on tüvikultuuride omavahelised segud või nende liitumised ürgkultuurega. Iga-kordse segunemise astme järele kõneldakse siis sekundaar-, tertsaar- ja edasi ka kõrg- ning täiskultuurest. Kuid need hilisemate kultuuride nimetused on kõikuvad, kuna nad ka ise pole kindlasti piiritletud.

Need on tõsiasiad, milledele toetuvad Schmidti uurin-gud, mis kuueköitelises hiiglateoses usundi algpära valgustavad. Sellele toetumegi ürgusundi esitamisel.

Schmidt'i analüütilis-sünteesiline tee ürgusundi uurimiseks.

Enne kui asume ürgusundi enese esitamisele, heidame põgusa pilgu, lugeja kindlusetunde süvendamiseks, Schmidti meetodile. Usundilugu ja rahvateadus võivad õnneks veel praegugi leida nii arhailise ehk muistse iseloomuga rahvasterühmi, et nende kombeist ja tava-

kohapealsete uurijate poolt. Mida Schmidt selle teosega saavutab, pole midagi vähemat kui täiesti uus, etnoloogiline jumalatõestus, mis ajalooliselt selgesti näitab Jumalat inimliku kultuuriarenemise alguses seisvana.

II. Ürgusundi kirjeldus.

1. Eelmärkmeid.

Ürgrahvad.

Et kujutlust mõne võrragi kinnistada ajaliselt ja ruumiliselt, anname enne ürgusundi kirjeldamist väikese skeemi, mis esitaks käsiteldavate ürgrahvaste ajalise eraldatuse ja jaotuse põhijooned.

Inimkonna ürghälli tuleb mõtelda kusagilt Sise-Aasiast alates levinuna üle kogu Aasia kuni sügavale Euroopassegi — mida ilmsesti tõendavad jääaegsed leiud Euroopa koopaist. Sellest ürgrahvast eraldus esmalt kääbuskasvuliste pügmeede rühm, mis oma arenemises seismajäänuna ei annud endast uusi kultuure. Tänapäeval kohtame neid veel üksnes nn. taandumismail, Taga-India ja Kesk-Aafrika ürglaantes. Seejärel eraldusid päärühmast need rahvad, keda tänapäev kohtame Kagu-Austraalias, samuti silmapaistva arhailise iseloomuga. Lõpuks osa Kirde-Aasias asuvaist ülejäänust asus rännakule (ja nimelt mitmes üksteisele järgnevas rühmas) üle Beeringi väina, kus tollal leidis umbes Prantsusmaa suurune Aasiat ja Ameerikat ühendav maariba. Olgu muide tähendatud, et see maariba põhjustas, et mitte külm polaarhoovus ei uhtunud Aasia idaranda, vaid Jaapani saarilt tulev soe hoovus, mis lu-

bab oletada kaugeleulatuvaid kliima erinevusi võrreldes praegusega. Nood väljarändajate arvatavasti viimsed jõugud asustavad praegu polaarmaid; nende järglased on eskimod. Neile eelnevast rändajate rühmast põlvnevad praegused kesk-kalifornlased ja Algonkini hõimkond. Lõpuks kolmas, ajaliselt esimene ürgkultuurest, olles mööda Beeringi maariba tunginud Ameerikasse, rändas läbi kogu Ameerika kaksikmandri ja suubus Tulemaa aladele. Kõik need mainitud rahvaste rühmad evivad ülimal määral arhailist ilmet.

See skeem on väga vaearikka üksikanalüüsi ja range meetodilise uurimise tulemus, misjuures on hoolega arvestatud kvaliteedi-, kvantiteedi- ja muidki kriteeriume, eriti ka kontinuiteedikriteeriumi. Kuigi nende kriteeriumide avastamisel just usundiliste tõsiasiade uurimine mängib erilist osa, võib Schmidt siiski viidata ka teiste, profaanseid (mitteusundilisi) kultuurinähteid käsitlevate uuringualade samasugustele tulemustele. Nii näiteks tõestasid nimekad amerikanistid otse üllatavalt profaanse kultuuri faktilise materjali varal Schmidt poolt usundilise suguluse põhjal püstitatud Ameerika ürgkultuurrahvaste rühmitumist. Ja alles seeläbi omandab ürgusundi käsitus oma kindla, teaduslikult kindlustatud aluse.

Veel üks lühike märkus: alljärgnevas vaatlusele tulev ürgkatekismus võib mõnelegi tunduda nii üllatav, et ta ei saa hoiduda kahtlusest, et see polegi ürgkatekismus, vaid on mingi päris uus, kristliku katekismuse mõjustusist tekkinu. Erialalises kirjanduses ongi esile toodud sääraseid vastuväiteid. On endastmõistetav, et nii väljapaistev uurija kui Schmidt oma pääteoses sääraseid vastuväiteid põhjalikult selgitab ja võimalikke

kristlikke mõjustusi oma uuringu materjalest hoolega eraldab, seejuures ettevaatusest vahest isegi liig kaugele minnes. Tal polegi tarvis arvesse võtta sääraseid segaseid allikaid ja ta kõrvaldab nad järjekindlasti. Mis üle jääb, see pole tekkinud kristlikest mõjustusist; selle eest vastutab õpetlane oma uurija-auga; ent see on, nagu allpool näeme, veenev küllalt.

Märkmeid ürgusundi kirjeldamislaadist.

Järgneva kirjelduse üllatav sisu teeb paratamatuks veel ühe võimaliku arusaamatuse tagasitõrjumise. Võiakse arvata, et siin on tegemist ainult oletustega selle üle, kuidas see vahest o l e k s v õ i n u d olla, aga mitte tõsiasjadega, mida ajalooliselt võib t õ e s t a d a. Selle vastu toonitame kindlasti, et tegemist on just viimastega. Kusagil alljärgnevas ei evi kindlasti väljendatud väide mõtet: „Nii võiksime vahest ürgusundit kujutella, säärane see võinuks olla,“ vaid üksnes: „Säärane see oli.“ Aga mitte kõiki väiteid ei saa üles seada seesuguse kindlusega. Kus see pole võimalik, seal tarvitame vähemat kindluse astet väljendavaid lisamõisteid, nagu näit. „tõenäoliselt“, „arvatavasti“, „võib-olla“ või seal piirame väite kehtimist säärase väljenditega nagu: „peaaegu kõikjal,“ „laialdasil maa-alul,“ „juba väga varakult“ jne. Siin ja seal esitatud katkendid algpärasteist allikaist on toodud üksnes kirjelduse kujukuse huvides. Nad on loomulikult tõestused, kuid nad pole antud sellistena, kuna käesoleva populaarse kirjatöö ülesandeks pole mitte asja teaduslik tõestamine kõigi allikate esiletoomisega.

Veel ühele asjale olgu juhitud tähelepanu. Njü-

disajal elavad ürgrahvad, kelledele korduvalt viitame, pole endastmõistetavalt pärast kümneisse aastatuhandeisse ulatuvat ajalugu enam kastevärsked ei oma pahe- des ega voorustes. Nad on omandanud mitmsuguseid, nende esialgset ilmet moonutavaid lisandusi. Kõigi eespool kirjeldatud „ismide“ kilde leidub enamal või vähemal määral peaaegu nende kõigi juures. Kuid tähtis on seejuures see, et tegemist on ainult kildudega, võõraste kultuuride ebasobivate lisandustega, millised on võimalik kõrvaldada enama või vähema vaevaga. Loomulikult jääb võhikule esimesel pilgul enamik tähelepanematuks, ta näeb ainult nõiduse- ja vaimudeviirastusi seal, kus asjatundja seda kõike sekundaarse nähtusena võib eemaldada, nagu ju ka ainult kunstitudja konservaatore võimeline on ära tundma ülemaalingud ja neid kõrvaldades restaureerima originaali. Säärasele ennaldatud (restaureeritud) pildile toetume meiegi üldiselt oma viiteis ürgrahvaile. Aga isegi moonutatud pilt evib küllaldaselt usundlikke jooni, et äratada vabameel- sest usunditeadusest tulija imestust. Alljärgnevas esitatud laulud ja tekstid pole loomulikult mitte „valmis- tatud,“ vaid algupärased.

Soodsaid eeltingimusi ürginimeste usundile.

Harilikult seistakse niivõrd kooliraamatuist ja teavaist reisikirjeldusist ammandatud kujutluste mõju all (mis enamasti käivad nooremate neegrikultuuride kohta, mille kandjaid kõiki ühte viisi hüütakse „metslasteks“), et juba algusest peale ürgrahvaste puhta ning üleva religiooni oletusele liginetakse uskmatu pearaputusega. Ka ollakse sageli niivõrd läbi imbunud darvinismist, et

lähtutakse kas teadlikult või alateadlikult kujutlusest, mille järele esimesed inimesed polla olnud palju targemad mõnest intelligentsest õuekoerast, nii et täiesti võimatu oleks neile omistada nii peeni ja kõrgeid mõisteid, nagu need omased on religioonile ja eriti veel monoteistlikule. Ent lugu on vastupidine. Esimeste inimeste hing oli veel umbrohuta põld ja ootas töötava igatsusega külvi. Kultuurlooline uuring on, nagu eelnevas seda korduvalt oleme toonitanud, näidanud, et kõik hilisemate aegade eksimused ja kõrvalekalded usundialal ja kõik usundit jäljendavad eksimused ei olnud veel kahjustanud vanimate inimeste hinge ega röövinud nende vastuvõtlikkust.

Nad ei tunnud mingit *manismi*, s. t. surnute austamist. Ei lein ning igatsus nende järgi ega hirm nende ees polnud tõrjunud kõrgemaid tundeid nende südamest, et see poleks olnud avatud usule tõelisse Jumalasse. Vastupidi! Kui hilisemal astmeal esivanemate kultus tungis usundi lähedusse ja selle lõpuks, esivanemate saades jumalaiks, koguni eemale tõrjus, siis oli see võimalik vaid selle tõttu, et jumaliku mõiste, tõelise Jumala ja tõelise usundi mõisted nende teadvuses juba olemas olid. Ilma ehtseta on ka ebaehtse mõiste mõttetut. See selgub iseendast, aga — ja see ongi meile tähtis, kuna me ei tegele spekulatsioonidega, vaid esitame fakte — ka ajaloolises uuringus tõestub, et see nii on olnud.

Ei olnud ka *animismi*, s. t. ei tuntud veel puhta vaimu mõistet; ei osatud ka Jumalat nimetada vaimuks, ja veel vähem tuldi mõttele loodusenähteid seletada kord siin, kord seal avalduva vaimude tegevusega. See oli kaugel neist lihtseist inimesist. Teadagi nad aima-

sid ähmaselt Jumala olemuse samastamattust inimese olemusega, et see liig peen, liig õrn selleks oli ja ometi ka liig võimas, et seda mõelda jämeda mateeria kammitsas olevana. Nad otsivad seepärast sõnu selle väljendamiseks, milleks hiljem tarvitati mõistet „vaim“. Valgus, õhk ja tuli on sääraseid sõnu. Ent ometi ei öelda: Jumal on valgus, õhk, tuli, ega ammugi mitte: valgus on Jumal, õhk on Jumal, tuli on Jumal, vaid: Jumal on nagu valgus, nagu õhk, nagu tuli. Üks Ida-Algonkini šamaan, kes pöördus ristiusku, avaldas šamaanide õpetusena „Suure Vaimu“ üle, et see olla „täiesti valgus“, „suur mees, kes on riietatud päevaga, heledaima päevaga, paljudest aastaist koosneva päevaga, ühakestva päevaga.“ Nagu näha, see esialgu ainult aimuslik usuline arusaamine Jumala vaimsusest (kelle olemasolust aga on selge teadvus ja mitte ainult aimus) oli heaks ettevalmistuseks hilisemal astmel vaimu mõiste tekkimisele. Nii osutab ka siin psühholoogilise ja, nagu korduvalt toonitatud, ka ajaloolise uurimise tulemus vastupidiseks seni õpetatule: mitte animismist ei arenenud jumalamõiste ja religioon, vaid paljudes suhetes teenekas animism võimaldus alles seejärel, kui ehtne usund oli teed tasandanud vaimsuse mõiste vastuvõtmisele.

Ei olnud ka *magismi*, s. t. usku loodusesemete salajastesse nõiavägedesse. Kuidas olekski võinud ürginimene oma selge kausaaliteediteadvusega, mida muide tema suhtes võib tõestada ajalooliselt, tulla arvamisele, et mingi asi väljas võiks sündida n. ü. „iseendast“, seljal kui tal enesel tuli raskes võitluses loodusega kõige pärast vaeva näha. Nõidusemõtted võiksid tekkida pigem mõnes nooremas, moodsemas tsivilisatsioonis. Kui-

das tunduks küll moodsele lapsele imelikuna näha, et tähtsuseta liigutusega, näit. nupule vajutamisega, kruvi pöörmisega või päästiku vallandamisega tekitatakse ime-likke tulemusi, näit. raadio, auto, relva jne. juures, mis asjasse mittepühendatule pole kaugeltki mõistetavad. See on pind, millest võiks võrsuda nõiduseusk. Ja seda moodse tehnika mõju lapsehingele ja tsiviliseerimata rahvaste hingele, keda toorelt üle üjutatakse meieaja tehnika peenimate saavutustega, pole veel küllaldaselt arvestatud. Noil ajal võimaldus üks sellesse, et miski võib sündida „iseendast“, alles seeläbi, et eeldusena omati usku isikulisse Jumalasse, ja tema nägematusse, aga ometi võimsasse tegevusse, ja et temast ära pöör-
duti kangekaelsuse või perversiooni tõukel või ka kar-
tusest Jumala õigluse ees, ja — nagu praeguselgi ajal — hakati salgama väärtust, mille olemasolu oli saanud ebamugavaks. Me näeme, olgu tähendatud muu seas, kuidas siin nõiduse süünd tähendab hoopis teislaadset halvenemist kui manism ja animism. Viimased jäävad ikkagi püsima usundi piiresse, mille nad lõppeks oma osaliste väärtuste liialdamisega hävitavad. Magism te-
kib ainult vastandina religioonile ega ole ise mingi religioon.

Kokkuvõttes võime ütelda, et religioon võib juhus-
likult olla eksingu põhjuseks, aga ei kunagi eksing re-
ligiooni põhjuseks. Manismi, animismi ja ülaltoodud
mõttes ka magismi võib tuletada religioonist, kuid mitte
ümberpöörduvalt religiooni neist „ismidest“. Seegi on
ajaloolise uuringu tulemus.

Kui oleme väitnud sääraseist asjust, et nad ei esine
esimeste inimeste juures, siis ei tähenda see, et neid
ei leidu siin ja seal laialipillatud algmeis; ainult nad

ei eelnenud usundile ega olnud selle aluseks. Päriliseloomustav on muide, et sel ürgastmel nõidust kui kurja ning paha hüljatakse uskliku inimese sisetunde kindlusega.

Säärane ehtset usundit tõkestavate hingehoiakute ja meeleolude ajalooliselt tõestatud puudumine lubab meid alles mõista, kuidas need esimesed inimesed kogu oma puhta hingega, „kõigest oma meelest ja kõigest oma väest“ andusid ürgusundile, milles suur mõistatus, mida pakkus loodus oma imedega aga ka elu oma valu ja surmaga, leidis lahendust. Lõpetame siinkohal väikese ürgteoloogia kokkuvõttega, mis pärineb Wiyot-indiaanlastelt (Kesk-Kalifornias):

„Gudatrigakwitl*) elab veel täna. Ta ei sure Ta ei haigestu. Ta on niisama kui varem. Kuni maailm püsib, elab tema. Põhjus, miks mõned (indiaanlased) veel elavad, on see, et mõningad neist pisutki tema sõna järele talitavad. Seepärast nad ütlevad oma lastele: „Ära tee nii ja nii.“ Gudatrigakwitl evib hea paiga elamiseks, kus on hele ning valge. Seal pole pimedust. Valge on seal, iialgi mitte must. Ta ei armasta pimedat. Lilli on seal. Ta on üksi. Mida iial ta mõtleb, see eksisteerib.“

(Kroeber).

*) Jumala nimi.

2. Jumalast ja ta omadusist.

Jumal on ainus.

* See on ürgusundi õpetus: on vaid üks Jumal. Ei ole teisi Jumalaid tema kõrval.

Kmvum *) oli olemas

Kmvum oli päris üksi olemas

Kmvum üksi ja ei keegi ta juures.

(*P. Trilles*).

Nii kuulutab meile üks Gabun-pügmeede laule.

Ent see pole mitte ainult selle hõimu õpetus, vaid see läbib kõigi ürgrahvaste õpetust, on seega ühine ürgvara, kuigi hiljem esineb tuhmumisi. Et need hilisemad on, seda võib ajalooliselt tõestada. Neil on mitmesuguseid põhjusi. Üks põhjus on naabruses asuvate lunarset esiisa-kultust harrastavate emaõiguslike kultuuride mõju. Siin nihkub esiisa Ülima Olendi ligidusse, hakkab võistlema temaga või tõrjub ta hoopis kõrvale. Kõiki neld astmeid võib üles näidata üksikute suguharude juures, nii Austraalias kui ka Põhja-Ameerikas; ent kõikjalt kiirgab veel läbi ajaloolise moonutuse Ülima Olendi ühtsus ja ainsus.

*) Jumala nimi.

Järgmiseks põhjuseks on alguses eraldatud suguha-rude kokkupõrkamine ja segunemine. Olgugi et neil iga-ühel oli usk ainsasse Jumalasse, austati teda siiski iga hõimu juures eri nime all ja eri kultusega, ja see oli põhjuseks, et segunemisel tekkis Jumala vendi või poegi. Kui aga leidis aset mõjustus emaõigusliku hõimu poolt, kus austati emajumalusi, siis ürgeline Ainujumal sai ema või abikaasa, ja temale omistati niiviisi inimlik pe-rekonnaelu. Ent isegi seal reedab säärate liitmiste sobitamatu iseloom nende kunstlikku, hilisemat tekki-mist ja laseb läbi paista algpärast olukorda.

Kolmas põhjus, mis nimelt vaheti esineb arktiliste rahvaste juures, seisneb Jumala teatavate üksikomaduste isikustamises, mis läbi tekib uusi üksikjumalusi, mis al-guses küll samastusid Ainujumalaga, kuid hiljem prak-tiilisil põhjusil — näit. jahipidamise kaitseks — said eelistatud austamise osaliseks ja Ainujumala tõrjusid hämarasse kaugusse, kus viimane hakkas etendama um-bes niisama tähtsuseta osa kui vahest deismi *) jumal meie kapitalistlikul ajastul, kuna lai mass samal ajal kummardab teisi jumalaid. Aga need on hilised näh-tused, milledest ürgaeg oli vaba.

Neljas põhjus teeb õigupoolest au muistsete ini-meste usuliste tunnetele. Nad polnud pimedad kur-juse suhtes maailmas, kuid nende süda keeldus arva-mast seda oma Jumala süüks, keda nad tundsid ainult heana ning heatahtlikuna. Nad lugesid seepärast kurja tekitajaks mingit jumalavaenulist kurja printsiipi. Olgu toodud näide Lenape (ehk delavaaride) usundist.

*) Deism = usufilosoofiline vaade (valitses eriti 17-ndal ja 18-ndal sajandil) mis tunnustas küll Jumalat maailma loojana, kuid eitas Jumala tegelikku mõju maailma arenemiskäiku.

Väljaandja märkus.

1. Esialgu kõikjal kõigil ajul üle maa,
2. maa peale oli laotunud udu ja seal oli Suur Vaim.
3. Esialgu alatiseks, kadunult ruumis, kõikjal oli Suur Vaim.
4. Tema tegi avara maa ja taeva.
5. Tema tegi päikese, kuu ja tähed.
6. Tema pani nad kõik ühtlaselt liikuma.
7. Siis tuul puhus tugevasti, ilm selgines ja veed voolasid ära, kaugele ja võimsasti.
8. Ja saarte rühmad tõusid värskelt esile ja jäid sinna.
9. Uuesti kõneles Suur Vaim, Vaim vaimudele,
10. surelikele olendeile ja kõigile hingedele.
11. Seejärel oli ta inimestele Manito ja nende vanaisa.
12. Ta andis esimese ema, olendite ema.
13. Kalad andis ta, kilpkonnad, imetajad, linnud.
14. Aga kuri vaim valmistas vaid kurje olendeid, koletisi.
15. Ta tegi kärbsed, ta tegi sääsed.
16. Sõbralikud olid tollal kõik olendid.
17. Tõesti, vaimud olid tegevad ning sõbralikud.
18. Neile esimestele meestele ja esimestele naistele-emadele tõid nad,
19. esimese toidu tõid nad neile.
20. Kõigil oli rõõmlikku teadmist, kõik mõtlesid rõõmsuses.
21. Aga päris salaja tuli kuri olend, võimas nõid tuli maa peale.

22. Ülekohut, pattu, õnnetust tõi ta enesega.
23. Paha ilma tõi ta, haigust ja surma.
24. Kõik see sündis muiste maa peal, esmalt sealpool ookeani.

11. salmis näeme „vanaisa“ täiesti ebaorgaaniliselt sissepõimitult, 14. ja 21. salmis ilmub vanakuri. Paljude Ameerika rahvaste juures esineb see printsiiip Coyote kehastuses. Jumal tahab kõike head, aga Coyote eksitab inimesed ja hävitab kõik hea. Ei eksita arvatavasti, oletades, et see usk Jumala vastasesse vähemalt osati ulatab tagasi ürgaega. Paljudel ürgrahvastel see aga puudub ja esialgu pole võimalik otsustada, kas neil see õpetus on kaduma läinud või pole neil seda olnudki. See Coyote — nimetagem nii seda kurja printsiiipi üldiselt — on küll ürgkultuures kõikjal allutatud Jumalale, kuid ta päritolu on salapärane, ja hädaoht on ligidane, et ta nagu esiisagi hakkab võistleva Ainujumalaga. See juhtub seda enam nende rahvaste juures, kus ta kokku sulab esiisaga ja — kui ka kuumütoloogia olemas on — (noor-) kuujumalaks saab, kes siis võib nagu esiisagi Ülimal Olendi täiesti välja tõrjuda, nagu ühejalgne Darumulun yuin'ide juures. Ent selgesti nähtub, et need on võõrad mõjud, sest ürgkultuures pole ei esiisaga ka kuukultust. Ka seda mõju võib ajalooliselt tõestada.

Nii näitab ürgusund ehtse ning tõelise monoteismi iseloomu. Ainujumal pole, nagu seda väidavad evolutionistlikud usundiuurijad, kasvava mõistuse mõjul esile tõusnud rohkearvulisest jumalateperest, vaid alguses juba esineb üks ja ainus Jumal ja alles ajalooline langus asetas võõraid jumalaid tema kõrvale.

Jumala nimed ja kuju.

On kahju, et me ei tunne paljude ja nimelt vanimate hõimude, nagu näit. pügmeede, jumalanimetuste keelelist tähendust ja seetõttu peame rahulduma nende ligikaudsete tõlgitsustega, milledega nad uurijale seletavad oma jumalanimetusi; kuid enamiku rahvaste juures me tunneme nime tähendust, mille nad annavad Ülimale Olendile, ja need tähendused ühtivad teiste seletustega. Nimed on mitmekesised ja toovad kord ühe, kord teise Jumala omaduse esile. Need nimetused on: see seal ülal; vana; see, kes elab taevas; maategija; looja; isand; ja üksikute suguharude juures ka „surmaja“, millega viidatakse ta hirmuäratavale kohtumõistjalisele võimule ihu ja elu üle. Kuid need on haruldused. Palju sagedam, peaaegu kõigis ürgkultuures levinud on nimetus, mida me just selle sageduse tõttu ühest maailma äärest teiseni ja kõigi hõimude juures võime pidada ürgaja tõeliseks jumalanimeks. See on õrn nimetus: isa, mille õrnust mõned rahvad veelgi toonitavad lisandite kaudu nagu: „m i n u isa“ või veel enam rõhutatult: „m e i e isa“, *mungan ngaua*, nagu kurnaid ütlevad. Sellest äähtub, et see Ainujumal, kelle ühtsusest ja ainsusest ülal kõnelesime, pole mitte kausalteeditarbe ehk põhjuste otsimise rahuldamise abstraktne produkt, mitte paljas algataja-jumal, nagu väitis rootsi uurija Söderblom, vaid ülimal määral isikuline või, kui tarvitada moodset väljendit, religioosselt läbielatatav olevus, kes seisab südame ligidal, seda ligemal, et isa nimetus antakse Jumalale, mitte et ta oleks isa füüsilises mõttes, keda p e a b isaks nimetama, kuna ta on kord sigitaja, vaid et temale see nimi anda t a h e -

takse, kuna tema kätes on kõik isamured, aga ka kogu isavõim inimeste üle. See polnud mitte väikese tähtsusega tol vanimal ajal, kuna tollal polnud kuningaid ega päalikuid, ei hõimuvürste ega -juhte, vaid nende inimeste avar vabadus polnud piiratud millegi muuga kui perekonnaisa autoriteediga, kellele ühelgi teisel midagi polnud ütelda. Temale kuulus kogu armastus, aga ka aukartus, ja need tunded kandusid üle ka Ülimale Olendile, mitte, et ta oleks olnud ihulik isa, vaid et ta armastatud ning ühtlasi kardetud isana seisis nende üle. Isana, sest, nagu nägime, tal polnud naist ega lapsi: „Kmvum (Jumal) üksi, ja ei keegi Kmvumi juures.“ Selles nimes pole jälgegi genealoogiast ega ka mütoloogiast, ei taevakehade ega võimsate loodusenähtuste isikustamisest. Alljärgnev näide selgitagu, kui tõsiselt need muistsed inimesed võtsid seda nime, mis neile polnud tühjaks sõnakõlksuks.

Keegi vana mees, nimega Bidogo, Ida-Kiwu-Batwapügmoidide hulgast (Ruandas) jutustab :

„Imanal *) on mõistus ; ta on õpetanud meile kõik tarkuse. Ta käsib, mida ta on tahtnud ; halba ta ei käsi, vaid üksnes head, seda, mida ta enese juures on määranud.“

„Ta on omaette (s. t. isesugune, mitte surnu ega inimese vaim).“

„Ta elab seal, kus ta on loonud inimesed, taevast ; ta elab (ka) Ruandas.“

„Pole kedagi, kes teda võiks näha ; ta pole nähtav. Ükski inimene ei või teda näha ega mõista ta olemust (nagu ta on).“

*) Jumala nimi.

„Pole midagi, millest Jumal ei teaks; ta teab kõik.“
„Miski ei sunni teda; ta käsib nii, nagu tahab.“

P. Schumacheri küsimusele, kas Imana võib näha ja kõnelda, vastas Bidogo: „Jah, Imana näeb ja räägib, kuidas võiksid muidu inimesedki näha ja rääkida?“

Järgnevale küsimusele, kas vahest taevas veel keegi on, kes Imanast üle on, ta vastas: „Seda me ei tea, selle üle me ei või otsustada.“

Bidogo

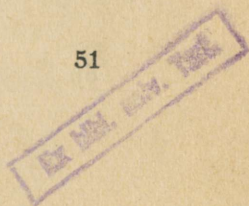
Ida-Kiwu-Batwa-pügmoiidid Ruandast.

Bidogo naine

P. Schumacheri ülesvõte.

Siis jatkas Bidogo:

„Ta on helde; ta loob inimesed ja kõik muud asjad.“

„Teda ei saa andega meelitada, muidu ei jääks ainustki inimest Ruandasse. Sest kui keegi inimene vihkaks teist ja Jumalat võiks andega meelitada, siis tapaks ta (vihatud vaenlase). Ent kuna kõik vihkavad üksteist, nad hukkuksid kõik.“

„Imana ei tee pattu. Kui tal oleks kõlvatust, siis ei võiks inimesed ellu jääda, ta hävitaks nad kõik. Tal on vaid head kombed, ta armastab inimesi ja teeb neile head.“

Siin pole mingit abstraktsiooni, midagi tehtud ega kunstlikku, vaid eluküllane jumalakujutus, nagu see mitte ainult mõistuses, vaid ennekõike ka nende inimeste südames elas.

Jumal on igavene.

Ka see on ürgusundi õpetus: Jumal on igavene ja muutumatu. Ärgu arvatagu, et need rahvad poleks suutnud mõista sääraseid raskeid mõisteid. Ainus pilk nüüd juba sageli mainitud Gabun-pügmeede lauluvarale näitab meile vastupidist. Keegi uurija küsis kord ühelt nende päälikult näiliselt kohtlaselt: „Kas Jumal võib surra?“ Laseme uurijal enesel jutustada: „Kõik puhkesid naerma . . . See oli ainus vastus ühes pilkavalt kaastundliku pilguga, et valged midagi säärast võivad uskuda.“ Päälikul oli sellest kahju ja ta vastas uurijale lauluga:

Ööle järgneb päev,
puule järgneb teine puu,
pilvele järgneb teine pilv,

mulle järgneb teine inimene :
aga Jumal jääb,
Jumal ei sure,
surma isand on ta. *(P. Trilles).*

Ja Heraklidese õpetuslaulu meenutab järgnev salmik :

Jumal on,
Jumal oli,
Jumal saab olema.
Vaimud ülal,
inimesed all,
Jumal absoluutne.
Jumal on isand. *(P. Trilles).*

Siin avaldub päris selgesti teadvus, et igavik pole mitte vaid algusettus ja otsatus, vaid ka lõpmattus. Jumal pole alistatud surmale, kuna ta on surma isand; ta on muutumatu, olles kõige muutliku — inimeste, puude ja pilvede — käskija. Ilmekaimalt väljendab seda mõtet üks Kagu-Austraalia hõimused — lõunawiradyurid — kes Jumala muutumattust iseloomustavad pildiga, mille järele ta olla kinnitunud teemantsele kaljule, kusjuures teemant väljendab tema olemuse selgust ja ka tema muutumattust. Midagi segast pole temas, vaid kõik selge ning läbipaistev nagu kristall. Üks teine Wiradyuri-kamilaroide suguharu (Austraalias) nimetab teda otseselt Burrabian, s. t. igavene. Säärane vaade noil vanimail ajal on imetlusväärne ja vastolus kõigega, mida seni on räägitud nende aegade ähmase teadvuse ja karja- ning massiinstinktide üle — kuid ometi see kuulub kindlaimate ajalooliste tunnistuste hulka.

Kõikteadev ja kõikjalolev.

Õpetus Jumala kõikteadmisest on kõigi ürgrahvaste juures nii levinud, et ta kahtlemata oli ka ürgusundi osiseks. Ja see usuline õpetus pole nimelt mingi abstraktne Jumala metafüüsiliste omaduste nentimine, vaid elavaimast osavõtust kantud õpetus Jumalast kui kõlb-luse valvurist. „Jumal on kõikteadev“ — see evib nende inimeste juures päris konkreetse tähenduse: Jumal näeb kõike päeval ja ööl, laagris ja väljas, üksilda-ses laanes, mitte ainult tegusid, vaid ka mõtteid. Just see Jumala omadus haarab erakordselt sügavasti nende inimeste ellu, mille juure hiljem veel tagasi tuleme. „Kui P. Schebesta kord katseks Djelei'le, kes talle oli teadustanud Jumala kõikteadmisest, seeüle imestust avaldas, et Pedn (Jumal), kes ometi kaugel meist taevas elab, maa peal võib kõike näha, siis Djelei näitas pühalik-tõsise ilmega mäeharjale, mis paistis suures kauguses üle ürgmetsadega kaetud kõrgustike: „Kas näed sa seda mäge seal eemal? Ta on siit väga kaugel ja ka teised mäed samuti. Pedn'ile on kõik need mäed ümberringi ja üldse kõik asjad päris üksteise ligidal nagu telgid siin meie laagris. Ta-Pedn käib nende vahel ja näeb kõik. Seepärast ta teab kõik ja tunneb kõiki patte.“ Sama tõde avaldub ojibway'de laulus:

Praegu on aeg, praegu on aeg,
Ta kuuleb meid kõiki, meid kõiki,
Ta kuuleb meid kõiki, see Ainus,
kes tegi Midewiwin'i. *)

(Hoffmann).

*) Usuline pidu Ojibway-indiaanlaste juures.

Siin ja seal, kus elav jumalaligiduse tunne oli kaotanud oma algpärase soojuse, ja Jumal enam kaugusse nihkus, avaldus — võiks ütelda peaaegu filosoofiline — vajadus arusaadavamaks teha seda kaugel asuva Jumala kõikteadmist, sest õpetust Jumala kõikjalolekust ruumilises mõttes pole seni ürgrahvaste juures mitte nii laialdaselt tõestatud kui õpetus kõikteadmisest. Seepärast leidubki hilisemaist ajast seletuskatseid nagu näit. järgmised: päike ja kuu on Jumala silmad, ka tähed on Jumala silmad või ka augud taevas, millede läbi ta vaatab, või koguni Jumala kõrvad, milledega ta kuuleb. Teiste hõimude juures esineb vahendajaid, kes viibivad maa peal inimeste seas ja Jumalale kõigest jutustavad; nii ainude juures koldetuli, mis üles märgib kõik inimeste teod ja need Jumalale esitab, ja veel teisedki kujud hilisemast ajast. Et see on just hilisem aeg, kust need kujutused pärinevad, selgub sellest, et vanim aeg ei tunnud teisi üleloomulikke olendeid peale Jumala. Oleks ekslik, kui katsuksime asjakäiku seletada ümberpöörduvalt, nimelt, et vahest seepärast, et taeval asuvad päike ja kuu ja paistavad tähed, on tulnud mõttele, et need võiksid olla Jumala organid, millede abil ta saaks teateid maapealseist sündmusist; vaid säärane kujutus eeldab juba jumalikku kõikteadmise ideed. Alles palju hiljem seostub see idee iseseisvustunud organitega, ja nii tekib siis näit. kujutus kõikenägevast päikesest. See pole aga kaugeltki enam ürgaeg ega ürgusund. Aga veel nüüdisajalgi kajastub see jumaliku kõikteadmise kõlbeline tegevus mittekristliku päritoluga rahvatarkuse väljendusis, nagu tuntud saksa vanasõnas: die Sonne bringt es an den Tag (päike toob kõik päevavalgele).

Jumala kõikvõimsus ja headus.

See on üks kindlaimalt tõestatud ürgusundi dogmasid: Jumal on kõikvõimas. Huvitav on jälgida teaduslikku vaidlust animismi looja Tylor'i ja kõrgjumalate õpetuse põhjendaja Andrew Lang'i vahel. Lang väitis Ülimate Olendite kõikvõimsust Austraalia pärisrahvaste juures. Tylor vastas, et nad ei olevat kõikvõimsad (omnipotent), vaid üksnes võimsad (powerful). Lang näilikult tõmbus tagasi, mööndes, et nad olevat igatahes „powerful“, kuid oma määratuma hulga materjali põhjal lisas ta siiski, et nad olevat ometi ka „all powerful“. Tema õpetlase südametunnistus võimaldas talle teatavat järeleandlikku viisakust, kuid takistas teda asjas eneses vähimagi sammu võrra taganemast. Kui elav see usk Jumala kõikvõimsusse oli, näeme varsti, käsitelles Jumalat kui loojat. Mõningate rahvaste juures on see usk Jumala kõikvõimsusse nii ilmekas, et ta esile kutsub vältimattuse tunde. Seda näitavad mõlemad järgnevad Ple Temiar'i rahva laulud (Malakkas):

Päikene tõuseb,
imekivi, o Pudene.*)
Me ihkame väga,
rikast viljasaaki
me palume siin.
Oo, ära lase neid surra
kes ometi armastavad
Panot **) siin.
Üles vaatavad lastelapsed,
viljaaega nad ihkavad. (Schebesta).

*) Jumala nimi.

**) Usuline pidu.

Üks võta, heida ära ta,
kaks võta, heida ära nad,
las surra üks ehk ka kaks,
kes asuvad vete kaldal.
Ole kaastundlik,
ära tapa kahtkümnet ega ka kümnet.

(*Schebesta*).

Mõnikord nad tunnevad tema piiritut võimu karmusena ja satuvad kirglikult süüdistama seda, kes neid karmilt on kohelnud — mida nad aga rahulikel tundidel võivad kahetseda, nagu seda näitavad järgnevad palved :

Ah, seepärast mulle ta andis ülalt, et taas ära võtta, mu isa.

Watauinewa *) taevas, mult võttis ta ära, oh häda!
Olen tülis oma Isaga, oh häda!

Või veelgi kirglikumalt järgnev kaebus :

Orbudelt oled sina ülalt röövinud nende isa, oh häda!

Et toida neid sina siis seal ülal, mu vali isa, oh häda!

(*Koppers*).

Ka siin esineb hilisemal ajal saamatuid, aga ikkagi väga ilmekaid jumaliku kõikvõimsuse selgitusi, näit. seal, kus esiisa või Coyote on hakanud etendama oma osa. Seal toimuvad siis jõukatsumised, milliseis Ülim Olend alati mängides võitjaks jääb. See kõikvõimsus põhjustab Jumala kui absoluutse isanda tunnustamise, millega kaasas käib absoluutse sõnakuulelikkuse kohustus

*) Jumala nimetus yamanade juures.

See tunne on levinud kõigis ürgkultuures ja on seetõttu olnud üks ürgusundi põhitundeid. Tõendagem seda jällegi ühe Gabun-pügmeede liturgilise laulu abil :

Kmvum *), oh Kmvum, sa oled isand üle kõige,
Kmvum, oh Kmvum, sa oled laane isand,
puude isand, asjade isand !
Kmvum, sa oled isand,
ja meie, väetid, sinu alamad.
Käse ja me kuulame, oh Kmvum !
Sina oled isand, isand üle kõige.
Inimeste isand, oh Kmvum ! (*P. Trilles*).

Kui äsja mainisime, et üksikud rahvad on niivõrd läbiimbunud Jumala kõikvõimsuse mõttest, et nad seda tunnevad peaaegu karmusena, siis on see ikkagi vaid erandina esinev joon, mis pole iseloomustav ürgusundi kohta. Muistsete inimeste juures seisab esiplaanil palju enam Jumala mõõtmatu headus. Ta pole mitte ainult absoluutselt hea — kellelt pärineb kõik hea ja ka ainult hea, olgu siis kurjust vaid karistusena, nagu seda allpool veel näeme — vaid ka heatahtlik, kes annab kõike head, kes armastusrikkalt hoolitseb inimeste eest, muretseb nende igapäevastegi vajaduste eest, keda nad seepärast ka isaks nimetavad, kuigi hästi teavad, et ta neid pole ihuliselt sigitanud, ei neid ega nende vana- maid. Kui elavalt seda tuntakse, sellest jutustagu üks Gabun-pügmeede tänulaul tule andmise eest :

Me ei tunne enam hirmu, sina, oh vägev !
Me ei kannata enam külma, sina, oh vägev !
Me ei kannata enam nälga, sina, oh vägev !

*) Jumala nimi.

Sinule, oh vägev, sinule me ütleme:

see on hea! (P. Trilles).

Või veelgi ilmekamalt Kiwu-Batwa-pügmeede juures:

Kui läheme välja laande
ja möödume magavast lõvist,
maad salvavast maost:

Ja kui siis Imana *) on meie poolt,
siis ta meid kaitseb nende koletiste eest.

Kui aga Imana on ta vastu,
siis võib kõik see surmata inimese,
isegi väikene ahvike surmab ta siis.

Kui ta on Imanaga,
siis ükski loom ei saa tema vastu,
ei Bazimud **) ega mingi teine olend.

(P. Schumacher).

Jah, isegi kõige igapäevasema eest muretseb Jumal:

Imana olgu minuga et võiksin tappa ahvi, mets-
sea, elevandi, pühvli! et eurooplane mulle annaks
riiet ja mahutu (neegerpõllumees) herneid! et
ma lapsi sigitada ja kanda võiksin! et laps ja
naine oleksid terved! (P. Schumacher).

Paljude ürgrahvaste juures esineb usk patulangusse
ja Jumala äraminekusse — või peaksime ütlema: esi-
neb veel? Kas polnud ka see võib-olla üks ürg-
usundi üldiseid õpetusi? Küllaltki rikkalikult oleks see
tõestatud nüüdisaja ürgrahvaste — ja nimelt just vani-
mate — juures. Ent jällegi on iseloomustav võitmatule
usule Jumala headusse, et nende rahvaste õpetuse jä-

*) Jumala nimi.

**) Kurjad vaimud.

rele Jumal andestab süü, ja neile pärast patulangustki jääb heatahtlikuks isaks. Heatahtlik Jumal on ka halastaja. Jah, paljumainitud Gabun-pügmeed tulevad isegi säärasele sügavreligioossele arusaamisele: mitte

Bambutipügmeed Kongost

(P. Schebesta ülesvõte).

Jumal ei pöördu ära inimestest, vaid inimesed temast. „Jumal pole ära läinud meie juurest,“ nad ütlevad, „meie oleme temast ära pöördunud.“

Jumal kui Looja ja Hoidja.

„Alguses lõi Jumal taeva ja maa.“ Nii algab Püha Kiri. See on igivana inimkonna usutõde, mis kuulub juba ürgusundile. Ta esineb kõigi hõimude juures vaid väheste eranditega — mis seletub vahest materjali puudulikkusega — ja kõigis maailmajagudes. Ja mitte vähe ei ole rahvaid, kes jõuavad isegi selle, inimestele ometi päris arusaamatu ei-millestki-loomise ideeni. Teised, kelledele see mõte näis liig mõistmatu, õpetavad siiski loomisest vormis, millest selgesti tundub, et see on vaid sama mõtte abitu väljendus, nii näit. kui Jumal loob maailma vähesest mudast, mille kilpkonn on üles toonud merepõhjast. Veel selgemaks saab see, kui peale kõigi teiste olendite asjatut sukeldamist Jumal ise sukeldab ja põhjast välja toob raasukese ürgainet maailma loomiseks.

Seejuures tuleb vahet teha maailmaloomise ja inimeseloomise vahel. Ühe osa ürgrahvaste juures seisab esiplaanil enam maailmaloomine, teise osa juures inimeseloomine, nii et üht neist mainitakse kas ainult möödaminnes, või — näivalt eeldades selle tundmist — üldse ei mainita. Vastavalt rahva iseloomule — millest oleneb ju ka asjaolu, kas toonitatakse enam maailma- või inimeseloomist — ümbritsetakse loomisejutustust enama või vähema soojuse ja elavusega. Ühtede juures esineva lihtse tõsiasja — Jumal on kõik loonud — nentimise kõrval, leidub teiste juures kirjelduki Jumala mõttemõlgutust loomise puhul, ta kavades ja kaalutlustest ja — hoopis inimlikult mõeldud — ta katsetustest ja ebaõnnestumistest, kuni lõpuks kõik nii luuakse, nagu ta seda tahtis. Nii võis see ka ürg-

ajal olla, et iga üksik vastavalt oma temperamendile ja iseloomule loomisepärimust erinevalt edasi andis.

Inimese loomisest jutustatakse väga mitmeti. Kord nimetatakse seda, kord teist materjali, millest inimene luuakse — muld, puu jne. Kord luuakse üksainus inimpaar, kord rohkem, kuid alati luuakse paarid, mis lubab oletada, et nende inimeste usu järele Jumal ka monogaamse abielu on seadnud, millest üksikud rahvad väidavadki, et see olla Jumala poolt õpetatud. Niipalju võib omistada ürgusundile, et Jumal inimese eriti on loonud mingist aimest ja temale sisse puhunud elustava printsibi. Vanim hingemõiste, mis võib-olla pärineb juba ürgajast, on nn. höngushing (Hauchseele), vastandina varjuhingele, mis elab omaette ihust eraldatuna ja mis pärineb alles emaõiguslikust kultuurist, kus ta saab animismi aluseks.

Veel teisestki allikast paistab ürgusundi loomiseusk. Muistsed inimesed vaatlesid Jumalat kui kõigi hüvede andjat ja seetõttu ka kui kõigi annete tõelist omanikku. Ent ürgastmel on omandimõiste väga teravasti määritletud. Muistne inimkond tundis eraomandina ainult töötodet — kõik muu oli ühine. Ei olnud monopole, ei tööta sissetulekut ega rahahauduvat kapitali. Kui nüüd Jumal esineb kõigi asjade ürgomani-kuna, siis on ta õigusega seda vaid tänu oma tööle, s. t. aga, et Jumal on kõigi asjade looja. Olgu asja selgituseks toodud kõnelus, mis oli P. Trilles'il ühe väikese Gabun-pügmeega :

„Kas oli alati laanes inimesi nagu sina ja mina?“

„Ei, ennemuiste polnud ühtki inimest laanes.“

„Aga neid oli mujal?“

„Ei, enne meid polnud kedagi. Esimesed, need oleme meie!“

„Ja enne seda?“

„Enne seda oli Kmvum (Jumal), Kmvum päris üksi, Kmvum kelletagi enese juures.“

„Aga metsa puud, viljad, mida sööd, loomad, keda kütid, kalad, keda püüad — kes on need teinud?“

„Kmvum on kõik selle teinud. Tema on teinud. Tema on teinud metsa puud; tema on teinud viljad, mida süön; tema on teinud loomad, keda kütin; tema on teinud kalad, keda püüan; tema on teinud kõik, kõik, kõik, Ja kui ta oli lakanud kõike tegemast, ütles ta meie esiisadele: võtke, see kuulub teile, ma annan selle teile, see on teie päralt.“

„Ja enne puid, loomi, kalu?“

„Enne puid, loomi, kalu oli Kmvum päris üksi.“

„Kuidas ta on teinud kõik selle?“

„Ta ütles, ja oli tehtud!“

„Aga ütle mulle ometi, kuidas ta käitus seejuures?“

„Seda ma ei tea, keegi ei tea seda, meie isad ei teadnud seda. Jumal on Jumal!“

Kõik on murdunud, giau!

Kõik on lahti, giau!

Loom jookseb, kala ujuh, viss!

Lind lendab, viss, inimene sööb, giau!

Jumal, sa oled meid loonud.

„Kuid inimesed, teid, teie isade isad, kes on need loonud?“

„Rohi kasvab rohust, puu puust, loom loomast, inimene inimesest. Ja nii on tahtnud Kmvum. Ta on

meie isade isale ütelnud: „minge!“, ja meie isade isa läks. Inimese laps karjus, ta nuttis, ja Kmvum oli seal!“

Just see kõnelus näitab, et Jumal nende inimeste usu järele ei piirdunud loomisega, vaid et ta selle eest ka veel hoolt kannab. Ta pole mitte ainult looja, vaid ka hoidja, ülalpidaja.

3. Usundi teostamine.

Usund ja kõlblus.

Kui kaugel ürgreligioon on paljast juurdleva mõistuse konstruktsioonist või puht-teoreetilisest vastusest ärkavale kausaaliteeditarbele, see selgub tema vahekorrast kõlblusega. Usuline olevus, keda ürginimesed austasid, pole mitte ainult olemise poolest (ontoloogiliselt), vaid ka kõlbliselt (eetiliselt) Ülim Olend. Ta pole abielurikkuja jumal nagu Jupiter, ei varas nagu Merkuur, ei tapja nagu Mars, ei liiderlik nagu Veenus, ei armukade nagu Juno ega tülitseja nagu Minerva, vaid laitmatu kõiges. Temast ei teata midagi rüvetavat; inimlikkust, liig-inimlikkust pole veel projitseeritud temasse.

Xenophanes, eleaatide filosoofilise koolkonna põhjendaja muistses Kreekas, heidab ette rahvausundile, et seal Jumalat kujutellakse liig inimlikult. Temalt pärineb sellele vihjavaid lausungeid nagu järgmine:

„Oleksid härgadel käed ja hobustel, nõnda et need
maalida võiksid ja inimpäraselt piltisid luua —
küllap siis hobused hobuste sarnased jumalakujud,
härjad ka endile härgade sarnaseid kujusid looksid,
just nagu ise nad igaüks loodud . . .“

ja teisal :

„Kõike nad andsid jumalail' osaks, Hesiod ja Homeros,
inimkeeles mis iganes tähistas sõimu ja laimu,
vargust ja truuduse murdmist ja üksteise petmist.“

Xenophanesel on selle etteheitega õigus, mis puutub hilisemaise aegadesse, aga mitte ürgaja vaadete suhtes.

Ja see ongi kõige imesteldavam asjaolu, et ürginimesed, kes olid inimesed nagu meiegi, alati valmis ainsa päeva jooksul seitse korda langema, sellele ei otsinud vabandust oma jumalakujus. Jumal polnud neile nende eneste patune võrdkuju, vaid ülev eeskuju, mille poole nad püüdsid. Sest too Ülim Olend polnud mitte ainult veatu, vaid ka voorusteküllane, heatahtlik, kannatlik, halastaja, suuremeelne ja helde, aga ka õiglane ning kurja range nuhtleja.

See ilmneb sellest, et ta nende traditsioonide järgi isè on seadnud kõlbelise korra, valvates oma laste puhta ning kasina eluviisi üle, ja on annud eeskirjad õigeaegseks nooruse õpetamiseks selles eluviisis. Selle juure tuleme veel tagasi. Jah, isegi mõttepattusid ta karistab, millest selgub, et usund muistseile inimestele polnud mitte paljas teopühadus, vaid meelsuse usund. Jumal nuhtleb pattusid juba siinpoolses elus; nii ei nende inimeste arusaamise järele mitte pime saatus, vaid Jumala õiglane kohus valitseb ka siinpoolses elus. Ta karistab neid aga ka sealpoolses elus igaveste nuhtlustega, nagu ta ka headust tasub igavesti. Sealpoolne tasu on ürgusundi põhijooni, nagu seda on ka lootus,

mis ürginimest ta raskes heitluses loodusega läbi kõigi vaevade kannab, lootus jälle Jumala juures olla nagu kord õndsas paradiisiajal, mälestus millest ka kuulub ürgaega, läbistades helkja kiirena peaaegu kõiki ürgkultuure.

Nii on religioon lähimalt seotud kõlblusega; ta koguni võimaldab alles ehtse kõlbluse, seades üles ideaali, mille järele igasugune kõlbeline tegutsemine võib orienteeruda. Täiesti usulist laadi on näit. see, millest de Dobbeler reldib *), et „samojeedid Jumalat austavad ka seeläbi, et nad head teevad. Kui rikas kingib vaesele põhjapõdra, siis aitab ta seega Jumalat ja Jumal aitab jälle teda.“

Toonitame jällegi, et see kehtib ürgreligiooni kohta, mitte alles nüüdisaegse religiooni kohta. Usundi ja kõlbluse lahkumine on hiline nähtus, langusenähtus, mis mõlemaid on rängasti kahjustanud. Milliseiks kõlbelisiks saavutusiks ürgusund on võimestanud, selleks veel üks teade Skinner'ilt Cree - indiaanlaste (Ida-Kesk-Algonkin) üle. See pole enam ega vähem ku avaliku pihi korraldus seksuaaleksimuste tarvis.

„Mees, kes selleks on saanud unes tõuke, püstitab ‚vaimu‘ - kalju või pühvlikolba kohal telgi, kutsub kokku mehed ja käseb neil tunnistada nende lubamatud seksuaalsed vahekorrad. Kõik on kohustatud seda tegema, ja tõetruult, muidu tabab neid õnnetus. ‚Madaliku Ojibway-, Crow - ja Blackfeet - indiaanlaste juures õpime neid tseremooniaid tundma veel rangemal kujul,‘ tähendab seejuure Schmidt ja jätkab: „Skinner jutustab siin järgneva juhtumi valekaebusest seksuaalse

*) reltima = teadustama, jutustama (saksa k. berichten).

eksimuse üle. Keegi indiaanlane oli külastanud teist rühma. Temasse armus keegi noor lesk ja järgis talle teatavas kauguses. Kui ta telgi üles löi ja magama heitis, tuli naine tema juure. Mees oli aga seotud ajutise sugulise puhtuse töötusega ja lükkas tagasi tol ööl kõik ta pakkumised. Sama sündis ka järgneval ööl. Kuid sellele järgneval öhtul nad jõudsid noore lese laagrisse. Viimane jutustas oma sugulasile, et ta iga öö on maganud tolle mehega ja on temaga abielus. Mees eites naise seletused ja keeldus temaga abiellumast. Järgmisel päeval korraldas üks naise sugulastest seksuaalse pihi ühe „vaimu“-kalju ees eriti selleks otstarbeks, et mehele asetada püünist. Kuid viimane võis astuda telki ja vandega tõendada oma puhtust — teguviis, milles juuresolijate silmis ei puudunud teatav sangarlikkus.“

Ürginimene ja usund.

Ürgreligioon täitis kõiki inimese kõlbelisi vajadusi. Ta korraldas inimese tööd ja toimingud, ta ühiskondlikke vahekordi, ta andis ta tegevusele püsi ja kindlust. Jumal oli neile kindel kalju kõigi saatuselöökide vastu. Jumalalt hoovas neile isaarmastust, headust, suuremeelsust ja heldust, ergutades neid järeleaimamisele. See õnnistus ülalt, mis kastena niisutas noore inimkonna põldu, ei jäänud viljatuks. Inimeste kõlblus ürgajal oli imesteldavalt kõrge, nagu võime seda järeldada veel nüüdisaja elavate ürgrahvaste kõlbluse tasemest. Nende abielu oli monogaamiline ja tegelikult lahutamatu; eelküpsüsaegset kõlblust valvati rangesti, peaaegu ülikart-

likult. Nii peetakse veel praegugi Semang-kääbuste juures raskeks patuks, kui vanemad koos magavad oma alaealiste vastassugupoole kuuluvate lastega. Rõvetsemist mõistetakse rangesti hukka. Nii jutustab P. Schebesta :

„Kuigi ma kuude kaupa elasin nende inimeste keskel päeval ja öösel, ja kuigi semangide elamud on täiesti lahtised, ei märganud ma kunagi midagi ebasunnist või intiimset. Iialgi ei kuulnud ma ropendusi ega kahemõttelisi kõnelusi, kuigi mu tuulevarjendist oli kõikjale kääbuste urtsikuisse vaba vaade.“

Ainult kahel korral ta kuulis sääraseid kõnelusi ja nimelt ühelt ja samalt noormehelt, kes ka muidu oli lodevate eluviisidega. Ühel korral astus keegi vanem mees vahele ja käratas poisile : „Laweid Karei !“ „Patt Karei (Jumala) vastu !“ mispeale see kohe vai jäi.

Aukartus vanemate ja üldse vanade ees on piiritu. Aastaid võib laager rännata paigast paika ühes mõne jõuetu vanakesega. Teda kantakse, temale antakse jahivõi ka korjamisesaagi parim osa, kibedasti nutetakse ta surma korral. Ümberpöördult ka armastus laste vastu on täis südamlikkust ja õrnust; neid kasvatatakse enam lheaduse kui rangete karistustega. Elu omavahel on täis eplikkust ja lahkust; tõeline kirg üksteisele kingitusi teha valdab neid. Lähedavad kaks perekonda eraldi jahile ja toovad mõlemad kaasa küllaldase saagi, siis asutakse laagrisse saabunult otsemaid üht osa saagist suupäraseks tegema, et seda kinkida teisele perekonnale — ainult puhtast kinkimise rõõmust ! Milline armastusekommunism omaenese tööga saavutatud eraomandi täieliku tunnustamise juures ! Relvad on kaugrelvad. Lähisrelvi pole vaja; tapmine oleks kuulmatu asi. On säärane kohutav tegu

ometi juhtunud, siis astuvad perekonnapead kokku, ja algab lepitustoiming: üks mõrvari perekonnaliikmeist läheb üle tapetu perekonda, tema järglased kannavad tapetu nime. Tuuakse ühine ohver ja korraldatakse ühine sööma-aeg. Juhtum on lahendatud, sellest ei tohi keegi enam kõnelda. Need on nähted, mida veel praegugi kohtame ürgrahvaste juures. Nähete laad õigustab nende ülekannet ürugaega.

Liigutav on kurtmine surnute pärast, mida ei tuesta mingi vaimudekartus. Koguni vastupidi! Kõik hilisema aja pruugid — kinninõõrimine, laiba pigitamine, erilised matmisviisid, manamisohvrid, söögi ja joogi andmine hauda, et takistada surnu „tagasitulekut“ — on võõrad ürgajale. „Tule tagasi!“ on just nende viimne tervitus kallile lahkunule. Seda näitab ka wyradyuri'de järgnev palve:

Bayame*), lase sisse Irini**) vaim Bullimah'sse!***)
Päästa ta, palume sind, Eleanbah Wundah'st, kurjade paigast.

Lase sisse ta Bullimah'sse, seal rännata, nagu ta tahab.

Sest Irin oli suur maa peal
ja alati truu su seadustele.

Kuule seepärast me hüüdu, oh Bayame,
ja lase Irinil astuda ilu, rikkuse ja rahu maale.
Sest Irin oli truu maa peal,
truu seadustele, milled sina oled meile jätnud.

(Langloh-Parker).

*) Jumala nimi.

**) surnu nimi.

***) taevas.

Olgu lõpuks toodud alljärgnev Gabun-pügmeede haarav kahekõne-surmalaul, mille mõju me ei taha segada vaheseletustega :

Poeg: Loom jookseb, läheb mööda, sureb: ja see on suur jahedus.

Vastus: See on öö suur jahedus, see on pimedus.

P.: Lind lendab, läheb mööda, sureb: ja see on suur jahedus.

V.: See on öö suur jahedus, see on pimedus.

P.: Kala ujub, läheb mööda, sureb: ja see on suur jahedus.

V.: See on öö suur jahedus, see on pimedus.

P.: Inimene sööb, magab, sureb: ja see on suur jahedus.

V.: See on öö suur jahedus, see on pimedus.

P.: Ja taevas on helenenud, silmad on kustunud, täht särab jälle.

V.: Jahedus on all, valgus on ülal.

P.: Inimene on mööda läinud, vari on kadunud, vangistatu on vaba.

Kmvum, Kmvum, sinu poole üles meie hüüd!
(P. Trilles).

Palve.

Ütlesime juba, et ürginimesed kandsid vilja õnnistusele, mis ülalt tuli. Nad kandsid vilja kogu oma kõlbelise eluga, kuid nende süda sundis neid oma usulisi tundeid väljendama ka palves, kultuses, ohvris ja noorusepühitsuses. Kindlasti kuulub palve ürgsundisse, jah, isegi range nõue: „Palvetage alati!“ näib kehtivat

ürgaja palveelu kohta. Palvet me kohtame ürgrahvaste juures mitmesugusel kujul. Just selle mitmekesisuse tõttu, mis sageli erines meie väljendusvormest, on juhtunud, et uurijad mõne rahva juures pole palvet tähele pannud. Tegelikult palvetavad nad kõik, ja me võime siinkohal kirjeldada ainult mõningaid vorme.

Sagedaim palve liik on muidugi otse südamest tulev, lühike impulsiivne palve (ultepalve, Stossgebet), mis pole seotud mingi formuleeringuga. Nii näit., kui pügmee jahile minnes hüüab metsa: „Las' mul korda minna, mu Isa!“ Või kui põhjapõdra-korjakk õnnistust oma põhjapõdrakarjale palub: „Et lase meid elada, oh olemasolu!“ Või kui meri-korjakk ohverdab koera, sõnades: „Võta see, sina seal ülal!“ Neis kahes näites võime muide tähele panna tunde-erinevust põhjamaalase ja ekvatoriaalelaniku vahel — kuidas lõunamaalane on täis sooja isikulist tunnet, põhjamaalane seevastu kaine ja asjalik, peaaegu isiksusetu. Küll ei tohi me seda tugevat erinevust omistada ka juba ürgajale, kuna ju kliima ja] maastik alles aegade vältel on kujundanud rahvaste iseloomu; siiski võib arvata, et temperamendi algmed esinesid juba ürgajal. Võib-olla võiks isegi ütelda, et just nende erinevuste tõttu ühed suundusid põhjamaa jahedusse, teised lõuna palavusse. Kuid selle viimase ürgtüüpideõpetust eeldava väite teaduslikust tõendusest oleme veel üsna kaugel.

Seda impulsiivset palve liiki ei tohi alahinnata. Ühes suhtes ütleb ultepalve meile palju enam kui kaanonilised, seaduspärastatud palvevormelid: ta on ürgelisem ja südamlikum. Ta on üksikisiku religioositeedi otsene purse, mis näitab ka, kui vähe on õigustatud väide, et alginimene tundis vaid kollektiivinimesena.

Kuid alginimeste individuaaluurimine on rahvateaduses nii noor ala, et võib ka mõista sääraseid põhjendamatuid arvamisi.

Teine, mitte vähem levinud individuaalse palve liik on žestidepalve, nagu käte väljasirutamine jms. On arusaadav, et just see vorm on kõige vähem tähelepanu leidnud, kuid ta pole seepärast mitte vähem tõestatud.

Aga leidub ka kanoonilisi palveid, kindlaksmääratud, üldiselt tarvitataavaid vormeleid. Nii, et nimetada vaid üht näidet, juba mainitud põhjapõdra-korjakkidel on sääraseid palvevormeleid. Niipea kui koidab hommik, tõuseb valvur ja ütleb iga poole näidates: „See üks seal ülal on ärganud, aeg on tõusta ka meil.“ Selle vormeli juba eespool mainitud väline jahedus ärgu takistagu meid temas nägemast ehtset, tõelist ning tõsiselt mõeldud palvet. On teada ka väga pikki palvevormeleid, nii näit. Filipiinidel elavalt negriitodelt, millede kõrge vanus selgub juba sellest, et nad ei kuulu ühtegi meile tuttavasse keele, eriti ei ühti nende häälikute koosseis ümberolevate austroneesia keeltega, nii et nende keel näib olevat koguni eelaustroneesiline. Sel arvamisel on seda enam kaalu, et ta pärineb austroneesia keelte „paleontoloogilt,“ nagu Schmidt'i on nimetatud. Negriitod ise ei mõista seda keelt enam. Et aga nüüdisajal arusaamatu tekst palvetajale siiski on palve, seda tõendagu järgmine P. van Overbergh'i relding*):

„Laulu toon ning tundeline värving ja teda saatvad liigutused avaldasid minusse säärast mõju, et olin

*) relding = teadustus, jutustus (saksa k. Bericht).

vallatud aukartusetundeist. Ei olnud mingit kahtlust, et need inimesed sügavasti tundsid oma ühendust üleloomuliku maailmaga. Keegi poleks võinud olla sääraسته tseremooniaste tunnistajaks — öö vaikuses kuulatades neid pidulikke laule ja nähes osavõtjate üllatavalt aukartlikku esinemist — ilma et ta seejuures poleks tunnud: siin seisab ma pühal pinnal.“

Seega jõuame aga ühispalve juure, mida samuti palju harrastati, nii litaaniasarnaste lauludena, nagu seda oli ülalloodud surmalaul, kus eeslaulja vaheldub kogudusega, kui ka kooridevahelise lauluna, nagu seda oli ülalmainitud negriitolaul. Neid harrastati jahile minnes või sealt tulles, pidulikel juhtumel, näiteks lapse sünni, kellegi surma või mõne muu pidulikkuse puhul. Palvetati igapäev; söömapalve peame tunnistame kuuluvaks kogu ürgajale, aga ka hommiku- ja õhtupalvete üle leidub rohkesti materjali. Nii esineb täieline palvelu astmestik — üksikisiku lühidast, vormitust palvetavast ohkamisest piduliku tundidepikkuse jumalateenistuseni kauniste laulude ja psalmidega. Jah, isegi puhtsisemisest vaatlevast palvest ilma sõnade ja liigutusteta sügavaimas maailmast-pöörduud kontsentratsioonis teatab meile muidu nii skeptiline uurija, taanlane Rasmussen, oma „Thulesõitudes“. Kes oleks seda arvanud? Aga kas oleme endile ka katsunud selgeks teha, kuidas siis muidu ürginimesed, kui mitte palve koondavast ning koondatud väest lähtudes, võisid võita vaenulise maailma, mille jõud neile veel täiesti tundmatud olid ja millele võitmiseks polnud leiutatud veel lihtseimatki tööriista? Avaldame siin veel mõningad näited mitmesuguste rahvaste palveist:

Palve haiguse ajal.

Hiilgava taeva vägi, päästa mind!
Hiilgava taeva vägi, lase rahu valitseda mu üle,
ära lase kurvastada mu südant!

Haida-indiaanlased (Swanton).

Et olgu, mu isa mind laskis näha uut suve!

Yamana-tulemaalased (P. Koppers).

Olgu minuga Imana, et paraneksin (oma haava-
dest) ah, sina!

Batwa-pügmoiidid (P. Schumacher).

Eestpalveid.

Valge mees säääl ülal, mu Isa! Siin on mu
lapse riided, need asetan siia maha; nad pole
enam head mu lapsele. Seda tehes palun sind,
et valvaksid ta üle päevast päeva ja hoiaksid kiu-
satuse eest. Kasvagu ta üles meheks, sinu õpe-
tusi mõistma, milliseid mööda oleme käinud meie.
Ma loodan, sa kuuled meie palvet mu lapse eest!

Arapaho-indiaanlased (Dorsey).

Minuga olgu Imana! Sinuga olgu Imana! Temaga
olgu Imana!

Batwa-pügmoiidid (P. Schumacher).

Ütle talle: ära ole kuri!

Ütle talle: ära vihastu!

Ütle talle: ära tapa meid!

Lääne-ekvatoriaal pügmeed (P. Trilles).

Matkapalveid.

Jah, aita mind, Isa, täida mu palve! Soovin, et mu käsi hästi käiks sel teel, et oleksin terve sel matkal ega haigestuks.

Pomo-indiaanlased (Loeb).

Jumal, lase mind hästi teele minna!
Issand juhatagu mind hästi
sinna paika, kuhu ma lähen!
ja ta juhatagu mind hästi tagasi,
et hästi pöörduksin tagasi koju!

Bušmannid (Lebzelter).

Söömapalve.

Jumal! Jumal! Jamal! tule, tule!
söö liha meiega!

Bušmannid (Lebzelter).

Palve näljahädas.

Oh sina Jumal, kes sa elad kõrgeimas taevas!
Oh sina Võimsaim, kes sa algul hirve alla saatsid!
Oh Jumal, meie esiisa! Oleme nälga lõppemas;
palume, saada meile ometi mõned hirved!
Ei ole ühtki neist loomadest kogu Ainumaal ja inimesed on juba päris suremas.
Kõik maa elanikud on palju su poole palvetanud, aga sa pole vastanud.
Oh Jumal, kuule meid ja saada meile jahisaaki.

Ainud, Jaapan (Batchelor).

Palve hea ilma pärast.

Palun, anna armulikult, mu isa, head ilma!

Miks lased mul halvasti minna, mu isa?
Miks oled sa sulgenud silmad, mu isa, lume eest?
Yamana-tulemaalased (P. Koppers).

Tänupalveid.

Tänu, mu isa oli meie armuline!
Yamana (P. Koppers).

Armuline oli mu isa meile:
heldesti päästis ta meie paadi.
Yamana (P. Koppers).

Ituri-pügmeed Ituri jõekonnast, Kongost.
(P. Schebesta ülesvõte.)

Ohver.

Võib-olla on see tingitud mu nõrkusest suure filosoofi vastu, kuid pean tunnistama, et mulle erilist head-

meelt valmistab asjaolu, et Aristoteles kord kusagil ütleb, et esimene ohver on olnud esmikute ohver. Ja seda ütleb mees, kes oli KrEEKAMAA verise orgiastliku pöörasuse tunnistajaks. Sellest ajast saadik on esile tõusnud palju ohvriteooriaid, üks keerulisem kui teine, aga ei kunagi nii palju kui meie päevil. Nüüd on aga tänu Schmidt'i uurimustele lõplikult kindlaks tehtud: ohver on peaaegu eranditu nähtus kõigi rahvaste juures ja ta tuleb omistada täies ulatuses ka ürgusundile. Ürgusundi ohver aga oli „puht toiduohver“ (roaohver). Ürgaeg ei tunne ohvrit surnutele, lepitus- või manaohvri näol, ega võinudki seda tunda, nagu nüüd teame, vaid nende ohver oli puhtakujuline esmikuohver ülima omaniku tunnustamise märgiks, tänu märgiks hea anni eest, ja alles seejärel kõigist maagilisist tagamõtteist vaba palveohver edasise armu pärast. Nii on need ohvrid puhtakujulised toiduainete ohvrid. Alles hiljem, arvatavasti aga ka juba ürgajal, esineb siin ja seal lepitusohver omaenda verega. Ohvrianniks on aga peenim ning parim saagi esmikuist. Tükike südant või mõnd muud õilsamat kehaosa heideti noore (!) lehe sisse mähitult metsa, üteldes: „See seal on sinule, meie isa!“ Või siis karujahi parima saagi kolp puudutamatu, hõrga (maiusliku) ajusisuga või pikemad, purustamatud kondid, milledes peitus veel maitsekat üdi, „altarile“ asetatud — need on säärased esmikuohvrid, kui mainida üht näidet lõunamaa ürgmetsast ja teist jäisest põhjast.

Keegi misjonär jutustab meejahi silmatorkavast erinevusest kääbuste ja suurekasvuliste neegrите vahel. Viimased tormavad nagu metsloomad magusate kärgede kallale ja õgivad neid matsutades. Igasuguse profaanse

(ilmliku) kultuuri suhtes neist kaugemale mahajäänud kääbused aga, olles peale palvet asunud saaki otsima, ootavad ära saagileiu lõpu. Siis võetakse ilusaimaist kärgedest ja ohverdatakse need noortesse lehtedesse mähitult Jumalale. Alles siis algavad kõik tänulikult oma rõõmsat söömingut.

Esmik kuulub Jumalale, esimene kala heidetakse tagasi vette — patt oleks sellest süüa. Arktises tuntakse isegi esmikupühitsust nii inimeste kui ka loomade juures. Tütarlaps, kes pühendatakse Jumalale, jääb vallaliseks. Noor põhjapõder saab jumalaloomana vabaduse. Kuigi see kuulub juba hilisemasse aega, siiski on see veel tolle kogu ürgajal tarvitusel olnud esmikuohvri järelkaja. Ärgu öeldagu, et siin on meil tegemist päris toore usundivormiga, kuna siin esineb nii tooreid meelelisi kujutlusi, nagu vajaks Ülim Olend ohvreid ja nagu tuleks teda toitmise teel hoida armuline. Selleks on ohvriannid liig väikesed. Et mitte selles ei peitunud ohvrite põhimõte, paistab silma isegi veel läbi moonutuste. Vaeses kääbustehõimus, kus nähtavasti suurekasvuliste naaberhõimude halva mõju tõttu ei tarvitatud enam esmikuohvrit, vastasi küsitlevale uurijale, et Jumal on nii hea, et ta neilt midagi ei nõua, kuna ta tundvat nende vaesust. Sedasama näitab ka Malakka kääbuste juures tarvitusel olev omaenese vere ohver. Küsimusele, mida siis Jumal teeb verrega, nad vastasid: „Ta ei vaja seda enesele, vaid selleks, et taimedele anda uut elu,“ järelikult inimeste ülalpidamiseks. Meie oleme toorenenud, kes anname sääraseid labaseid seletusi; tolle möödunud aja usuline õrnus oli kaugel sääraseist pööraseist arvamisist. Seepärast arvan ma, et me ei omista meie aja hingeliigutusi ja kujutlusi tollele

kaugele ajale, andes järgmise seletuse primitiiaal- ehk esmikuohvrile: Kui ema ulatab lapsele õuna, pirni või mõne muu maiuspala, siis võib mõnikord tähele panna, kuidas laps päris spontaanselt palub ema sellest enne maitseda ega söö enne, kuni ema — kuigi ainult näiliselt — on vastu tulnud ta soovile. See näib ka, tähele pannes nende inimeste teisigi lapselikult õrnu usulisi avaldusi, olevat valitsev meeoleolu nende ohvriandide juures. Ütlen — et näib, sest tõestada ma seda seletust ei saa. Ja nii oleks ohver oma algpärase mõtte järgi palve, sõna kõige kõrgemas mõttes, südame ülendamine Jumala poole armastuses ja harduses, lapselikus tänu- ja palvemeeles.

Noorusepühitsused.

Näib peaaegu mõistatusena, et ürgreligioon on võinud säilida läbi aastatuhandete tänapäevani teatavate ürgrahvaste juures, nii et meie, kuigi mitte vähese vaevaga, oleme võimelised seda isegi üksikasjadeni rekonstrueerima. Ent mõistatus lahendub, kui õppida tundma neid korraldusi ning toiminguid, mida ürgrahvad on nüüdisajani harrastanud, et säilitada võltsimatult usundi vana kuju. Kuigi siin ja seal usundisse on sisse tunginud mütoloogiaid, on vähenenud nende algpärane ülevus ja kahvatanud nende muistne eluküllane sära, siis on see mõistetav pika aja ja ebasoodsa ümbruse juures, kuid see ei takista hoolikal kultuurajaloolisel uurimisel ära tundmast sääraseid hilisemaid jooni ning üles näitamast algpärast seisukorda. Sääraseiks korraldusiks ürgrahvaste juures olid ennekõike määratu pidulikkusega peetavad noorusepühitsused. Siin ilmneb reli-

giooni ühiskondlik iseloom, mis pole mingi „eraasi“, või paremini: mitte ainult ülimal määral eraasi, üksikisiku asi, vaid samal määral ka ühiskonna asi.

Võimalik, et algusest peale, aga igatahes juba varaseimal ajal tunneb ürgusund ühiseid noorusepühitsusi, millede otstarve oli täisealiseks saavat noorsugu vastu võtta ühiskonda selle täisväärtuslike liikmeina ühes kõigi õiguste, aga ka kõigi kohustustega. Kuidas võiski see nende rahvaste vaadete järgi toimuda paremini kui usundi sotsiaal- ja individuaal-õpetustesse pühendamise kaudu. Siin oli jällegi loomislugu, mis enamiku juures moodustas tuuma, mille ümber rühmitus kogu pidulik toiming. Aja jooksul kujundati see üha rikkalikumaks; dramaatiliselt väga ilmekad stseenid vaheldusid mitte vähem mõjukate õpetustega päritud kombuskodeksist ja tema hoidjast, Jumalast. Seejuures väga ranged askeetilised harjutused, hoidumine söögist ja joo- gist, vaikimine, üksindus, öövalved, kehaliste vajaduste ja liigutuste — nagu naermise ja ringivaatamise — valitsemine, ja seda sageli kuude kaupa. Seevastu olid vanima aja noorusepühitsused vabad kõigist irratsionaal- seist (ebamõistuspärasteist) elementidest, tondistseenidest, kehavigastustest, valusaist tätoveeringuist ja muist sar- naseist hilisema aja toiminguid, mis asendasid puhta, selge usulise tunde ja tema sügava sisepärasuse aval- dused igasuguse tegelemise, välise hiilguse ja maagilise tembutamisega.

Peaaegu üksmeelselt tunnistatakse, et need korral- dused pärinevad Jumalalt eneselt, ja mõnede juures on see noorusepühitsuste seadmine Ülima Olevuse poolt ise dramaatilise kujutamise aineks. Pühitsetavaid val- dab püha aukartus ning püha tõsidus, ja need usulise

koondumise päevad jäävad neile unustamatuiks kogu eluajaks Keegi vana Kurnai mees ütles kellelegi uuri-
jale: „Et meie noorsugu on praegu nii raiskunud,“ —
võiksime vahest rõõmsad olla, kui meie noorsugu mitte
raiskunum poleks tollest, kelle üle too Kurnai mees
kaebas — „see tuleb sellest, et kaua enam pole pee-
tud noorusepühitsusi.“ Aga ka täiskasvanud on täis
usulist hardust. Vanemad, eriti emad, saadavad oma
lapsi pühitsuspeole salajase kartusega, kas nad küll osu-
tuvad väärilisteks eelseisval tõsisel hetkel. Ja juubel-
dades heastmeelest ning täis vanemateuhkust süleldakse
peo lõpul väärilisteks osutunuid.

Kogu see toiming on usuline pidu, võimas mitu
päeva kestev jumalateenistus, tõeline rahvamisjon, nagu
ehk meie ütleksime, hingeline uuenemine vanale ja
noorele, kaastatud rohkeist palveist, lauludest, piduli-
kest ohvreist, rongkäikudest, kuna see on ju nooruse
pühitsemine Ülimale Olendile: „Issand, nad kuuluvad
Sinule.“ Temalt ootavad nad neid tagasi, auväärseina
ja kinnitatuina, et olla oma hõimu täisealisiks liikmeiks.
Jah, võiks isegi kalduda arvamisele, et meie tänapäeva
korraldused ja viisid nooruse ettevalmistamiseks küp-
sele elule on ebarahuldavad võrreldes nende elavate,
veenvate, mitu kuud kestvate, kõrgeimaid nõudeid mõis-
tusele ning tahtele, südamele ja meelsusele asetavate
ja noorte inimeste hingelist ning kehalist vastupidavust
arendavate ürgaja harjutustega. Need on harjutused,
mis võtavad käsile kogu inimese, seda vormivad, ku-
jundavad ja sõtkuvad, et sellest tõesti teha tervik-
likku inimest. Ja sama usulise õpetuse vaimus ju-
hendatakse pühitsetavaid ka edasi nende ilmlikes ko-
hustusis küttimise ja taimede korjamise juures, pere-

konnaelu ja hõimkonna õigusis ja kohustusis, läbikäimises üksteisega ja vastassugupoolega. Sellest elukoolist, mille igaüks pidi läbi tegema, seletub alles, et meile ürgusundi pilt võrdlemisi puhtana on võinud säilida.

Toonitame veel kord üht, juba selle lõike alul mainitud asjaolu, nimelt, et noorusepühitsus oli ühispidustus. Sel oli oma põhjus ka selles, et üksiku süda näis liig kitsas pärimuslike usuliste tõsiasjade ja arusaamiste külluse jaoks, et nendega üksi toime saada. See sundis ühisele Ülima Olendi kiitmisele. See viis mitte ainult ühisele noorusepühitsuste korraldamisele, vaid ka mõnele teiselegi ühisele usulisele üritusele.

Kultus.

Näib igatahes, nagu oleks noorusepühitsus olnud nende rahvaste usuline põhielamus. Kõik teised usulised toimingud näivad kas noorusepühitsuse jätkuna, kordamisena või uuendamisenäna või siis vähemalt järeleaimamisenäna. Säärased kultustoimingud leidsid aset nii normaalsete, aastast aastasse korduvate sündmuste puhul, nagu näit. viljaküpsmise algus, kui ka erakorraliste sündmuste — nagu sünni ja surma — puhul. Siis avaldus usulise kultuse kogu toredus. Konstateerides säärase kultuse olemasolu juba ürgusundis, võime sellest teha ajaloolise järelduse, et religioon ja kultus kuuluvad ühte, et on loomulik inimhingeale väljendada oma sisemist usulist liigutust ka väliseis vormes, ja et need vormid suunduvad ühisele pühitsemisele, kuna

alles siin, usulise püha ühises pühitsemises, inimese sisemine usuline elu leiab oma täiusliku väljenduse. Küll pole usulised rahvapühad, rongkäigud ja kombed veel mitte usund ise, kuid nad on kindlasti usundile tarvilisi jumalaaustuse väljendusvorme. Hädaoht usundile algab alles seal, kus usuline tahe täielikult suubub neisse väljendusvormidesse ja — neisse seisma jääb ega pöördu enam tagasi ühisuselt üksikusele, või pöördes tagasi maha jätab usundi, uskudes need pidulikud vormid ja pühalikud tseremooniad olevatki usundi ja arvates usundile küllaldaseks osavõttu nendest. Kuid need on moodsed mõtted, mis ürginimestest veel kaugel on.

Viibime aga veel mõne hetke tolle religiooni ja kultuse ühenduse juures. Et see juba ürgajal on ilmne, see näitab, et religioon ei ole arenenud, nagu seda eeldas materialistlik teadus, väikesist algmeist uute elementide üha kestva kuhjumise kaudu oleviku suureks usundi ehituseks. Asi on hoopis teisiti. Vägeva orelihelina kohiseb juba ürgajast üle maa täiususund selle sõna tõelises mõttes; ebakõlad käristavad aegade jooksul ta kooskõla, sissemurdvad raiskumised panevad mõnegi flöödi vaikima, teised puhuvad edasi tühja kõlaga. Väärad viled lisanevad, väärad õhuhäired võtavad talt täie jõu, nii et kord siin, kord seal, kord täna, kord homme ta kõla kõrvale valu sünnitab ja enam deemonite mõirgamisena kui taevalise hosiannana kõlab; kuid too ehtne heli kõlab üha kaasa, ja me täname uurijaid, kes selle meile jälle — kuigi see näis võõras, imelik ja moonutatatu — kuuldavale tõid ta õrnas läikes, hõiskavas hiilguses ja õndsas harmoonias.

Usund ja argipäev.

Kuid religioon polnud mitte ainult pidupäevade asi, mis, moodselt üteldes, harjatud pühapäevakuuena jälle kappi riputati, vaid see oli kui loitev tuli, mis soojendas ja valgustas ka halli argipäeva. Muistsete inimeste elu oli läbi imbinud religioonist, nad võtsid tuld igal võimalusel. Juba mainisime hulga näiteid, kuidas söömine, joomine ja magamine, süüd ning surm ja iga toiming päeva jooksul seostus usundiga. Pauluse sõna: „Kas sööte või joote või mis te teete, seda tehke kõik Jumala auks,“ see on ürgajal leidnud kauni täideminaku. Nägime seda ka paljudes varem esitatud palveis. Lisame neile veel ainult paar näidet. Batchelor reldib:

„... ja ma pole kunagi veel kohanud ainet, kes poleks enne veinijoomist ütelnud oma tervitusi, oma habet silitanud ja jumalaid *) austanud, neid tänades nende heategude eest. Üks nende tänuvormeleid on järgmine: „Oh Jumal, meie toitja, ma tänan sind selle toidu eest. Önnista seda minu ihu kasuks.“

Liigutav on alljärgnev ema rõõmulaul oma lapse tervenemise pärast:

Nüüd, nüüd näeb ta seda asja, mis teda rahustab,
mu lapsukest.

Ta teab, et ta ema ta ligi on.

Nii kiigutan oma last tuulega, mis puhub lõunast
põhja.

*) Väljendus „jumalaid“ on Batchelori oma. Palves eneses seisab: „Oh Jumal.“

Ma hällitan oma last nagu laine, mida teeb kala
suures meres.
Mu arm on mu lapsukesega, *mu mõtted on ülal*
(kõrgel).
Ma ei tunne end enam nagu maa peal, sest ajast,
kui ilmus mulle mu lapsuke.
Ta on ainus laps, kes mul on, ja ta on tulnud ta-
gasi mu juure.
Ma hällitan teda siia ja sinna.
Kai puhub tuuleke üle hälli ja lapsukese, mõtlen
ma Suurele Vaimule.
Ma tänan Suurt Vaimu mu lapsukese tagasituleku
eest.
Kui õnnelik saab mu mees olema leides oma poisi
tagasi tulnud ta armsale emale.
Kui rõõmus saab ta olema, nähes teda taas lama-
mas oma kätkis.
Nii ole rahul, kuni tuleb su isa. (*Skinner*).

„Mu arm on mu lapsukesega, mu mõtted on ülal
kõrgel,“ nii iseloomustab tolle Potawatomi-ema usklik-
kus end tahtmatult ise.

Kui poiss magades kogeb oma sugulise küpsuse
algust, peab ta seda ütlema isale. See võtab ta kaasa
jõele, õpetab teda ta edaspidise käitumise suhtes ja
terutab temale Jumala käsu. Või teine näide Taga-In-
dia semangidelt: kui saabub äike — milles nähakse
Jumala viha märki — siis igäüks katsub end lähi, ja
kui keegi leiab oma südamel olevat mingi süü, siis as-
tub ta välja laagri ette ja tunnistab selle valjusti üles.
Siis on Jumal lepitatud ja äike ei tee talle kahju. Kau-
gel on need inimesed sellest, et aralt ja autult pimedat

saatuse arvele kirjutada seda, mis on nende eneste süü palk. Süü mõte ja elav lepituse igatsus, ehtne usuline kahetsusetunne pole mitte preestrite leiutus, vaid on ürgaja usuline tõsiasi. Need inimesed patustasid, kuna nad olid vaid inimesed, kuid nad olid ka küllalt sangarlikud nimetama pattu patuks ja mitte saatuseks, ja seepärast ka küllalt sangarlikud patu palka kandma. Seegi on ajalooliselt tõestatav tõsiasi. Jah, just et nad teadsid, et patt nõuab karistust, olid nad küllalt tugevad heitlema saatusega. Kuna nad lootsid saavutada andestust halastajalt Jumalalt, oli neil rõõmsat julgust astuda võitlusse saatusega. Ürgajal ei leidu jälgegi lootuseta alistumisest mingile vältimatule saatusele või aga meelegeitlikust vastuhakust viimase vastu; nad ei koketeeri mingi „traagilise maailmavaate“ kandjatena. Seegi oli ürgusundi saavutus ja mitte tema väikseim.

Palju päevi on mööda läinud,
me oleme laager, mis rändab,
helged päevad me eel, võib-olla.

See „võib-olla“ oll nende usk ja see helgus nende lootus. See helgus, mis koitis üle ürginimkonna hämaruse, oli ürgusund.

Etnoloogiline jumalatõestus.

Kui nüüd ürgusund on meile saanud nii ligidaseks ja mõistetavaks, nagu seda võimaldavad nüüdisaegsed teadusliku uurimise vahendid, siis seda tungivamalt nõuab lahendust küsimus ta päritolu järele. Vastamises sellele küsimusele saavutab Schmidt'i uurijatöö oma haripunkti. Tõepoolest, vaatamata esimeste inimeste kainele mõistuseselgusele, vaatamata nende alles rikkumatule, avameelsele ja kõige suhtes vastuvõtlikule loomusele oleks neil ometi võimatu olnud luua säärane oma ülevuses ja kõigekülgsuses nende loomust kaugelt ületav religioon omaenda sisemusest. Siin tõepoolest astuvad täies jõus esile vabameelse usunditeaduse poolt esitatud argumendid. Säärast usundit ei võinud algimesed enesest esile tuua ei nende isikustamistungist, sest sellest poleks kunagi kujunenud säärast kõike inimlikku ületavat isiksust, nagu seda on nende Ülim Olend, ega nende kausaaliteeditarbest, sest selleks oli see usund liialt hõõguv ning eluline ja mitte külma mõistuseprodukt, ega ka enese alalhoiutungist, sest sellest poleks tõusnud säärast altruistlikku kõlblust, nagu seda õpetas too usund, ega ka mitte surmakartusest, sest see poleks sünnitanud säärast armastuse- ja õrnuseroh-

ket kuju, nagu seda oli nende inimeste isalik Jumal; ega pole võimalik leida veel mingit teist inimlikku võimet, millest oleks piisanud säärase usundi loomiseks. Kui kõikuvad on isegi kõrgkultuuride teoloogias otsused usundi põhiküsimuste suhtes — inimese päritolust ja tema elu lõppeesmärgist. Kogu kreeka filosoofia ei jõudnud selgusele ei - millestki - loomise mõiste suhtes. Kui abstraktne on isegi veel Aristotelese juures inimelu viimse eesmärgi mõistmine, kuigi tema maailma teleoloogiline käsitletu on otse hiilgav. Kui selge ja kindel seevastu on ürgreligiooni õpetus Jumalast kui loojast ja õnnistajast.

Niisiis veel kord: siin esinevad vabameelse usunditeaduse argumendid oma täie kaaluga. Ent me eitame nendest tehtavat järeldust. Nad järeldavad nimelt: „Kui inimene polnud võimeline looma säärast usundit, siis pole see üldse olnud.“ Seda tuli kaua aega arvestada, kuna ei jatkunud teaduslikust faktilisest materjalist ja puudus ka meetod, et sellele järeldusele vastu seada teaduslikult kindlustatud väide: säärane religioon oli juba ürgajal sõna täies mõttes olemas. Tänapäeval võime selle väära järelduse kõrvale heita. Kuid küsitelgem enne ses suhtes ürgrahvaid endid. Ja seal seisamegi siis teise imetlusväärse asjaolu ees, et nad sellest rääkides üksmeelselt tunnistlevad: „Jumal ise on meile selle usundi annud.“ Ja nii võime, olles kahekordselt kindlustatud, nimelt, nii loogilise kui ka ajaloolise evidentsuse (ilmsuse) läbi, püstitada järgneva järelduse: On olnud ürgreligioon selle sõna täies mõttes. Ürgaja inimesed aga polnud võimelised seda looma. Esimene väide on kindlaks tehtud ajalooliselt, teine pühholoogiliselt, ja järeldus kõlab: keegi teine on selle

Ioonud. See teine aga, kes võis luua säärase usundi, et seda inimestele üle anda, võis olla ainult Jumal ise. Seda laiemalt selgitada pole enam ajaloolase, vaid filosoofi ülesanne. Ja nii asetamegi oma usundi päritolu uurimuse lõppu ajalooliselt ja psühholoogiliselt kindlustatud väite: *Jumal ise on end ilmutanud inimestele.* Maailma ajaloo algul ei seisa Jumal mitte ainult kui looja, vaid ka kui ilmutaja, *seesama vana Jumal*, keda austame veel tänapäevgi. Nii tõestab ka võrdlev rahvateadus tolle vana kiidulaulu tõde:

*Te aeternum patrem
Omnis terra veneratur. *)*

Me ühineme vaid tolle ürgalgusest tänapäevani poolusest pooluseni ulatava hõiskega, kui ka meie tunnistame:

*Te Deum laudamus,
Te Dominum confitemur. **)*

*) Sind, igavest Isa,
terve maailm kummardab.

**) Sind, Jumal, kiidame,
sind, Issand, tunnistame.

Lisad.

1. Teoses mainitud ürgrahvad. *)

Ainud — väikesearvuline, Jaapani põhjapoolseil saaril elutsev ürgrahvas; 55, 76, 85.

Algonkin — P.-Ameerikas peamiselt suurte järvede ja Hudsoni lahe piirkonnas asuv laialdane indiaanlashõimkond; 42.

Arapaho — üks P.-Ameerika indiaanlashõime Algonkini hõimkonnast; 75.

Batwa-pügmoiidid — Ruandas (Aafrikas) elutsev kääbusrahvas; 75.

Blackfeet-indiaanlased — üks Algonkini hõimused; 67.

Bušmannid — Lõuna-Aafrika kääbusrahvas; 76.

Cree-indiaanlased — üks Algonkini hõimused Winnipegi järve ümbruses; 67.

Crow-indiaanlased — Põhja-Ameerikas, Sioux'i hõimkonnast; 67;

Delavariid ehk Lenape-indiaanlased — üks Ida-Algonkini hõimused; 46.

Gabun-pügmeed — kääbusrahvas Prantsuse-Kongos; 45, 52, 58, 60, 62, 71.

Haida-indiaanlased — Kanada läänerannikul; 75.

Kamilaroi — Kagu-Austraalias elutsev algrahvas; 53.

Kenta — üks Semang-pügmeede hõimused Malakka poolsaarel; 12.

*) Nimede seletuste järel on antud vastavate lehekülgede numbrid.

- Ki w u - B a t w a — üks Batwa-pügmoiidide hõimusiid Ruandas (Aafrikas); 50. 59.
- K o r j a k i d — väike algrahvas Kirde-Siberis ja Kam-tšatka poolsaarel; 72, 73.
- K u r n a i — Kagu-Austraalia rannikul elutsev algrahvas; 49, 82
- L e n a p e — vt. Delavarid.
- N e g r i i t o d — Filipiinide saaril; 73 j.
- O j i b w a y - i n d i a a n l a s e d — üks Algonkini hõimusiid Ülemjärve piirkonnas; 54. 67.
- P l e - T e m i a r — Malakka poolsaarel elutsev pügmoiidide hõim; 56.
- P o m o - i n d i a a n l a s e d — Kalifornias asuv indiaanlähõim; 76.
- P o t a w a t o m i - i n d i a a n l a s e d — üks Algonkini hõimusiid; 86.
- P ü g m e e d — kääbusrahvaste üldnimetus.
- P ü g m o i i d i d — pügmeede ja nende suurekasvuliste naabrite segunemisest tekkinud hõimude üldnimetus.
- S a m o j e e d i d — P.-Venes ja Siberis elutsev uural-altai hõim; 67.
- S e m a n g i d — Malakka pügmeede hõimkond; 12, 69, 86.
- W i r a d y u r i — Kagu-Austraalias elutsev algrahvas; 53, 70.
- W i y o t - i n d i a a n l a s e d — Kesk-Kalifornias asuv indiaanlähõim; 44.
- Y a m a n a — indiaanlähõim Tulemaa saaril L.-Ameerikas; 57, 75, 77.
- Y u i n — algrahvas Kagu-Austraalias, Sydney ümbruses; 25,48.

Ülalmainitud hõimud kuuluvad ürgkultuuriringide rahvaste hulka, kellede juures ürgkultuur on enam-vähem säilinud. Need meie töös nimetatud hõimud moodustavad ainult väikese osa nendest rahvastest, kes kõik, elades laialipillatult üle terve maailma, on oma usundivormidega annud materjale, milledele toetuvad W. Schmidt ja kultuurloolise koolkonna uurimuste tulemused. Viimased niisiis on rajatud kõige laiemale alusele.

2. Kirjandust.

1. P. Wilhelm Schmidt. Der Ursprung der Gottesidee. Aschendorff. Münster.

I köide: Ajaloolis-kriitiline osa. 2. trükk. XL, 882 lhk.

II köide: Ürgrahvaste usundid: Ameerika. XLIV, 1065 lhk.

III köide: Ürgrahvaste usundid: Aasia ja Austraalia. XLVII, 1155 lhk.

IV köide: Ürgrahvaste usundid: Aafrika, XXXII, 821 lhk.

V köide: Täiendused ürgrahvaste usunditele Ameerikas, Aasias ja Austraalias, XXXVIII; 921 lhk.

VI köide: Kõigi ürgrahvaste usundite kokkuvõtlik võrdlus. LIII, 600 lhk.

2. P. Dr. Wilhelm Schmidt. Ursprung u. Werden der Religion. Theorien und Tatsachen. (Handbuch der vergleichenden Religionsgeschichte). Aschendorff. Münster. 1930. 296 lhk.

See selgesti kirjutatud kokkuvõtlik teos tõlgiti varsti peale ilmumist peaaegu kõigisse kultuurkeeltesse. Säälsamas leidub ka viiteid tähtsamale kirjandusele.

Tekstide lõpul klambrates juurelisatud nimed käivad uurijate kohta, kes need tekstid on üles kirjutanud.

Sisukord.

	Ihk.
Saateks	5
Väljaandja eessõna	7
Sissejuhatus: Usund inimkonna ürgnähtena	11

I Usundi algpära uurimise teed.

1. Eksiteid ja kõverteid.	
a) Eksitee	17
b) Naturism	20
c) Manism	24
d) Animism	25
e) Magism	28
2. Õige tee.	
a) Kultuurajalooline tee	31
b) Mõningaid tõsiasju	33
c) Schmidti analüütilis-sünteesiline tee ürg- usundi uurimiseks	34

II Ürgusundi kirjeldus.

1. Eelmärkmeid.	
a) Ürgrahvad	37
b) Märkmeid ürgusundi kirjeldamisviisi kohta	39
c) Soodsaid eeltingimusi ürginimeste usundile	40

2. Jumalast ja ta omadusist.	
a) Jumal on ainus	45
b) Jumala nimed ja kuju	49
c) Jumal on igavene	52
d) Kõikteadev ja kõikjalolev	54
e) Jumala kõikvõimsus ja headus	56
f) Jumal kui looja ja hoidja	61
3. Usundi teostamine.	
a) Usund ja kõlblus	65
b) Ürginimene ja usund	68
c) Palve	71
d) Ohver	77
e) Noorusepühitsused	80
f) Kultas	83
g) Usund ja argipäev	85
Lõpp : etnoloogiline jumalatõestus	88
Lisad	91

Samas seerias varem ilmunud:

Nr. 1. O. Borchert: „**Kes oli Jeesus?**“ Hind
70 s. Töetsijaile määratud raamat.

Muud „Külvi“ väljaanded:

E. Modersohn: „**Ühe lapse elu.**“ Hind 25 senti.
Haarav, tõelisest elust võetud lugu.

Hans Pförtner: „**Lahti Jumalast.**“ Hind 10 s.
Tormimärkidest kristlike maailmale.

O. Schabert: „**Pilte usumärtrite elust ja sur-
mast Venemaal.**“ Hind 20 s.
Vapustavaid kirjeldusi kristlaste tagakiusamisest
Nõukogude Venes.

Piiskop Keppler: „**Rohkem Rõõmu.**“ Hind
kr. 1.70.
Meie aja rõõmu- ja eluvaenulisest lõbukultuurist
ja tõelistest rõõmuallikatest. Tõlgitud 14-sse keele.

A. J. Russell: „**Ainult patustele.**“ Hind kr. 2.50.
Oxfordrühmade tuntuim, üle kogu maailma levi-
nud raamat.

Trükkimisel:

„**Püha Franciscuse lillekesi.**“

TÜ RAAMATUKOGU

10300015892518

A

10127

157320

Hind 80 senti